

JOGTÖRTÉNET

Nők jogai az Árpád-korban*

A választott téma a nők Árpád-kori vagyoni, öröklési jogi helyzetét vizsgálja fel. Időben tehát *1001-től 1300-ig* terjed. A kérdéssel kapcsolatban a korabeli *oklevelekből* lehet tájékozódni, pontosabban két jellegzetes típusból: az Árpád-kori uralkodók törvényhozásából, valamint az egyes személyek magánrendelkezéseiből, mégpedig olyanokból, ahol a nő maga tesz egyoldalú nyilatkozatot, a nyilatkozó felek közül legalább az egyik nő, vagy a rendelkezés nő javára történt. A nők társadalmi helyzetét a korabeli jog különböző területei érintették. Így elsősorban jogképességüket kell tárgyalni, azaz azt, hogy az érintett 300 év alatt hogyan bővült esetükben a szerzhető jogok és vállalható kötelezettségek köre. Azt is vizsgálni kell, hogy hogyan volt megszerezhető a vagyon, és a tulajdonos halála után hogyan alakult a jogi sorsa (öröklési jog). A téma időrendi áttekintését segíti a tanulmány végén található táblázat, felvázolva, hogyan bővültek a nőket érintő vagyoni és öröklési jellegű jogok.

I. A nők társadalmi helyzete

A magyar nemesek nemzetségei – mint a középkori Európában máshol is – *patriarchális családokban* éltek, amelynek feje az apa, aki hatalommal rendelkezik családjában minden tagja, tehát felesége felett is. Ezt a hatalmat csak az *korlátozza*, hogy a nemzetséget fenn kell tartani, ennél fogva az apa, például, nem tagadhatja ki fiát, nem akadályozhatja meg, hogy megnősüljön, mert ezzel a nemzetség folyamatoságát vághatná el. Az apa *kötelessége* a fiúgyermek nemzése, és az ősi birtoknak a fiúk részére történő átadása. Kötelessége a lányok kiházásítása is, de a lányok nem kapnak fekvőbirtokot – majd látni fogjuk, egyetlen kivétellel –, hanem pénzben adják ki nekik az apai birtok értékének negyedrészt, a leánynegyedét. Ebből is következik a nemzetségben belül a két rokon ág, az apai és anyai ág jelentősen eltérő súlya. Ma természetesnek tartjuk, hogy van apai és anyai rokonság, és a kettő között egyensúly áll fenn. Ez persze nem jelenti azt, hogy a két rokonságnak számszerűen egyenlő nagynak kell lennie, de nincs különbség apai és anyai nagybátyám, apai és anyai unokatestvérem között. A középkorban ezeknél a

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Magyar Állam- és Jogtörténet Tagozat I.” szekcióban harmadik helyezést ért el. Konzulens: Dr. Béli Gábor

nemzetségeknél ennek fordítottjával találkozunk. Az *apai rokonság* erős és nagy szerepet játszik, az anyai rokonság pedig kicsit. Az anyai rokonságnak tulajdonképpen inkább csak kizáró szerepe van, mert negyedfokig rokonnal nem szabad házasságot kötni, azaz az anya másodfokú unokatestvérének gyermekével. A *feleség* ebben a rendszerben teljesen *alárendelt* szerepet játszik. Férje, „ura” (mert ő is dominus-nak hívja férjét) hatalma alatt áll.¹

Szentkirályi Móricz 1826-ban írt doktori dolgozata a nők jogairól szól. Ennek bevezetőjében ír annak szükségességéről, hogy a törvényhozó rendelkezéseiben különbséget tegyen a férfiak és nők közt, kezdve természetesen a legkorábbi állapotokon, tehát az Árpád-koron: „*Hazánk ki nem felejté bő Törvényéből az Asszonyt, sok szép jussokkal ruházta fel őtet, és neme, 's rendeltetése eránt való különös tekintetből sokba inkább kedvezett néki, mint férjfiainak, de ott is a' hol ezeket bővebb jussal ruházta fel, ezt az ősi alkotmányból, és a' nemzetségek fenntartására való figyelésből szükségképpen eredett egyenetlenséget részt vevő gondossággal, és igazán mint jó anya, ki gyermekeit egyenlően kedvelli igyekezett pótolni más jó tétemények által, mellyekben a' férj fiaikat nem részesítette.*”² Az ilyen eltérések indoklásakor elsősorban a *nemek közti természetes különbségekre* kell gondolni: a nők feladata a családi háztartás vezetése és a gyermeknevelés, szemben a férfiakkal, akik a gazdálkodással, a földbirtok vezetésével és politikával foglalkoztak. A nőket gyengébbnek tekintették, megteveszhetőbbnek, akiket általában véve is teljesen lefoglalt saját feladatuk, kevésbé ismerik a világ dolgait, és nem csak gyermekként, hanem felnőtt korukban is védelemre szorulnak. Ezt a védelmet apjuktól, vagy annak halála esetén gyámjuktól, férjhezmenetelük után pedig férjüktől és az új családtól kapták.

II. Személyi jog: a nők jogképessége

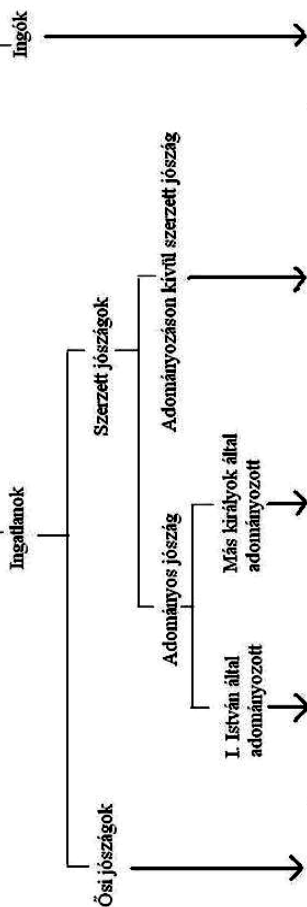
A nők a kezdeti, *nemzetségi* felépítésű *társadalomban* semmilyen jogképességgel nem rendelkeztek, a családba vétel vagy rablás útján kerültek, tulajdonképpen *vagyontárgyak* voltak. Szent István I. dekrétumában esik szó a leányrablás esetén fizetendő kártérítésről, aminek mértéke viszont nem a leány, hanem az elrablója társadalmi helyzetétől függött. Ennek azonban nem személyi jogi, hanem gazdasági okai voltak, azaz nem a nő értéke igazodott a férj rangjához, mivel egy szegényebb társadalmi osztályból származó férfi nem tudott volna magasabb vérdíjat megfizetni. A nők a család férfi tagjainak *engedelmességgel* tartoztak, a családon belül semmilyen joggal nem rendelkeztek. Tulajdonképpen kétféle családi helyzetük lehetett: *leányként* atyjuk (halála esetén más férfi rokon) hatalma alatt álltak, kiházásításuk után *feleségként* pedig a férjük hatalma alatt. A *11. század legelején* jelent meg egy harmadik kategória, az *özvegyek* és a férjüktől *elhagyott asszonyok*

korlátozott jogképessége. Így Szent István első dekrétumában rendelkezik az özvegyek haszonélvezeti jogáról elhalt férjük vagyonán: „Ha valaki gyermek nélkül marad özvegyen, és azt ígéri, hogy megmarad özvegységében újabb házasság nélkül, akarjuk, hogy legyen hatalma minden javai felett, és bármit akar azokkal tenni, megtehesse. Halála után azonban e javak szálljanak vissza férje rokonaira, ha vannak, ha pedig nincsenek, a király legyen az örökösé.”³ Ezzel szemben a *gyermekkel hátrahagyott özvegynek* megadja a jogot, hogy gyermekeivel maradhasson, és nevelhesse őket, mégpedig úgy, hogy senki se kényszeríthesse újabb házasságba. Ezzel a nők *védelmet* kapnak a *levirátus*, azaz a sógorházasság kényszere alól. Habár *tulajdonuk* továbbra *sem lehetett* semmin, a *haszonélvezet* a férj vagyonán biztosította a megélhetésüket, majd haláluk után a vagyon sorsa az általános öröklési szabályok szerint alakult. Ez a rendelkezés azonban egy újabb házasság esetén természetesen alapját vesztette, a nő eltartója a második férje lett: „Ha azonban fogadalmát megváltoztatva ismét férjhez akar menni, és az árvákat el akarja hagyni, az árvák vagyonából egyáltalán semmit ne követelhessen magának, csupán az őt megillető ruhákat.”⁴

A későbbiekben, miután a nők adott esetben saját vagyonnal is bírhattak, arról hasonlóképp rendelkezettek is. Ennek egyik legkorábbi emlékét az 1146-ban adott *levél* őrizte meg, mely szerint egy Színes nevű nő rokonai beleegyezésével és a király engedélyével Chutus (Kutas) nevű birtokát a pannonhalmi apátságnak adományozta, majd 1152-ben egy Margit nevű nő rendelkezik ingóságairól, ehhez azonban nem volt szükséges sem a rokonok, sem a király egyetértése. A 13. századtól a nők *jogképessége* már kiterjedt *minden olyan vagyoni jogviszonyra*, amire a férfiaké is. Minthogy ekkor már kötelező volt a végrendeletek, szerződések írásba foglalása, ettől az időszaktól jóval *több forrásanyag* áll rendelkezésre, mint a 12. századból: adásvételi és más szerződések, végrendeletek, meghatalmazott rendelése, bevallások leánynegyed, hitbér, jegyajándék átvételéről.

III. A törvényes öröklési rend

A nőkre a férfiaktól eltérő öröklési rend vonatkozott. Mivel fontos, hogy egy nő hogyan örökölhett, az *Árpád-kor komplex öröklési rendjét* az egyes jószág típusokra az alább látható *táblázat* mutatja be.

ami a fateremtől törvényes örökös útján a lenemőre szállt	minden jóság szerzett, ami nem minősül ősi jóságnak	egyetlen használatra rendelt dolgok, amelyek nem képezik a gazdálkodás alapját, de adott társadalmi viszonyok köz. jellemző értékkel bírnak pl.: fegyverek, családi iratok, ékszerek, a nem köből épült ház, a zálogos ingatlan	MEGHATÁROZÁS
egyesesági örökös rend, az örökösek köz. fejenként egyenlő részben	adományos jóság az, amit az adományos királyi kezből, adományvételrel kapott, feltéve, hogy azon a király dologi jogát fenntartotta	egyetlen használatra rendelt dolgok, amelyek nem képezik a gazdálkodás alapját, de adott társadalmi viszonyok köz. jellemző értékkel bírnak pl.: fegyverek, családi iratok, ékszerek, a nem köből épült ház, a zálogos ingatlan	MEGHATÁROZÁS
a, az anyai ősi jóságból a nők csak a letemegyed erejéig részesülhettek	egyesesági örökös rend az örökösek köz. fejenként egyenlő részben	egyesesági örökös rend az örökösek köz. fejenként egyenlő részben, kivéve: - az anyai ház a legfiatalabb fiúnak járt - a családi iratokat a legidősebb fű kapta	TÖRVÉNYES ÖRÖKLÉSI REND
b, az anyai ősi vagyomból a nők fivéreikkel egyenlő részben örökök	fiúfi ág nemzetiségi örökös rend az örökösek köz. fejenként egyenlő részben	a nők fivéreikkel egyenlő részben örökök az anyai ingókban, kivéve mégis a csak férfiakat megillető dolgokat (anyai ház, fegyverek, családi iratok)	NŐK TÖRVÉNYES ÖRÖKLÉSI RÉSZE A JÓSZÁGBAN
urafogyott vagyon esetén a király (a szent korona) örökök	az adományos jóság nem váltik urafogyottá, mert azon a királynak nem örökös, hanem dologi joga áll fenn (törvényes örökös hiányában a király dologi joga fellelő)	urafogyott vagyon esetén a király (szent korona) örökök	URAFOGYOTTI VAGYON SORSA
ha a király engedélyt ad a szabad rendelkezésre (és ezzel lemond örökös jogaól)	ha a király engedélyt ad a szabad rendelkezésre, és ezzel lemond az adományos jóságon fennálló dologi jogáról	szabad végrendeletkezési jog	VÉGRENDDELKEZÉS LEHETŐSÉGE

A nemesek törvényes öröklésénél minden jószágnak meghatározott *leszállási rendje* volt: az atyaiak az atyai ágat, az anyaiak az anyai ágat illették. Az öröklésben az egyes generációk meghatározott sorrendben követték egymást: ha voltak lemenők, akkor ők örököltek, ezek hiányában a felmenők, ha pedig ezek sem voltak, akkor az oldalági rokonok. Azok a *nők örökölhettek törvény szerint*, akik törvényes házasságból, az atya halála után tíz hónapon belül születtek. A nők az *atyai ősi vagyonból* csak a *leánynegyed* erejéig örökölhettek, mégpedig úgy, hogy az összes lánygyermeket együttesen illette meg a vagyon egynegyed része. Ezzel szemben az *anyai ősi vagyonból* (valamint az anyai szerzett vagyonból is) az összes gyermek (fiúk és lányok is) fejenként *egyenlő részben* örökölt. Az *adományos jószágból* a lánygyermek fivérekkel *egyenlő részben* örököltek, *feltéve*, hogy az adománylevélben a nők meg lettek említve, mert egyébként az adomány csak a férfiágot illette. Az adományozáson *kívüli jószágból* szintén fivérekkel *egyenlően* részesülhettek, *kivéve*, ha az örökhagyó nem korlátozta azt végrendeletileg kizárólag a férfiágra. Az *atya ingó vagyonából* a nőket szintén fivérekével *egyező* rész illette meg, *kivéve* azokat a dolgokat, amelyeket kifejezetten a férfiak örököltek: az atyai házat, fegyvereket és a családi iratokat. Megjegyzendő, hogy a hitbér, a hozomány és a jegyajándék akár ősi, akár szerzett vagy adományos vagyonból lett kiadva a király engedélyével, mindig *a nő szerzett jószágának* számított, ahogy minden olyan vagyon is, amit végrendelet útján szerzett.⁵ Ez közelebbről két dolgot is jelent: egyrészt nő tulajdonában kizárólag törvényes öröklés folytán lehetett ősinék minősülő vagyon, másrészt viszont, mivel az említett eredetű vagyonrészek adományozáson kívül szerzettnek minősülnek, szabad végrendelkezési jog állt fenn rajtuk, tehát a nő törvényes örökös hiányában vagy a törvényes öröklés ellenében bárkinek hagyományozhatta.

IV. A nők jogai az Árpád-kori törvények és oklevelek alapján

A nők jogai egy jellegzetes szempont szerint csoportosíthatóak, nevezetesen, hogy az adott jog a nőket illető különös jog-e, vagy olyan jog, amely eredetileg a férfiak kiváltsága volt, de később a nőkre is kiterjesztették. A *11. század elejétől* tehát a nők jogképessége fokozatosan bővült, és a *13. század végére* már tulajdonképpen bármit tehettek saját vagyonukkal, amit egy férfi is megtehetett a magáéval. Ezek a megszerezhető jogok és vállalható kötelezettségek a következők voltak:

- tulajdonjog: a vagyonnal való rendelkezés alapja, hogy az érintett személy képes legyen a dolgokon tulajdont szerezni, azaz meglegyen az erre való jogképessége;
- birtoklás;
- használat és hasznok szedése: a tulajdonjog részjogosítványai, amelyek azonban akár önállóan is fennállhattak egy olyan birtok tekintetében, ahol a használó nem tulajdonos, példa erre az özvegy nő haszonélvezeti joga;
- szerződési képesség: a nő saját szabad akaratából rendelkezhetett vagyonával, jogokat szerezhetett, vagy kötelezettségeket vállalhatott;
- rendelkezési jog a vagyon felől: vonatkozik az élők közötti (kétoldalú, szerződéses vagy egyoldalú nyilatkozat) rendelkezésekre és a szabad végrendeeléshez való jogra is;
- elidegenítés: a szerződési képesség kifejeződése (az elidegenítésnek már az Árpád-korban is több fajtája volt, így: adásvétel, csere, ajándékozás);
- megterhelés: különféle kötelezettségek vállalása, mint például zálogba adás;
- öröklés: törvényes öröklési rendben örökös, végrendeletnek pedig a kedvezményezettje lehetett.

Megkülönböztethetünk *ezen kívül* kifejezett női jogokat, amelyekkel, mint különleges jogcímeikkel juthattak a nők valamilyen vagyonhoz, vagy vagyoni jellegű jughoz. *Szentkirályi Móricz* magyarázata szerint ezek a külön jogok mintegy ellensúlyozzák azt a hátrányt, ami a nőket az örökösödési jogok terén – s így a vagyoni jogok terén is – ér: „A’ Magyar Jóságok többnyire Királyi adománybéli Jóságok, ’s ez az egy biztos módja a’ szerzésnek: az ezek örökös birtokából többnyire kirekesztett Aszszonyi nemnek részszerént az Atya’ ösi, ’s ötet nem illető; részszerént a’ férj jószágaiban külömbféle haszonvételeket, és az Örökösödéshez hasonló jussokat engedett a’ Törvény, mellyek mintegy pótolni látszanak az örökös Jus eránt meg állapított egyenletlenséget.”⁶ Ezek a kifejezett női jogok az Árpád-korban a következők:

- leánynegyed: negyed birtokrész öröklése az atya halála után;
- hajadoni jog: illő eltartáshoz és kiházásításhoz való jog;
- jegyajándék: a házasságkötés alkalmával ajándékba kapott ingó dolog;
- hitbér: a nő biztosítéka megélhetésére a házasság megszűnésének esetére;
- özvegyi jog: az özvegy nő joga illő eltartásra és kiházásításra, ha újból férjhez akarna menni.

V. A nőket is érintő egyes vagyoni jellegű jogok

1. A tulajdonjog és egyes részjogosítványai

A tulajdonjoggal együtt megillették a nőt a tulajdon részjogosítványai is, így természetesen a birtoklás, a használat és a hasznok szedése, a megterhelés lehetősége és a vagyon felőli rendelkezés joga. Ez nemcsak hajadonként vagy özvegyként illette, hanem házassága alatt is, amikor a férjnek semmilyen joga nincs felesége magánvagyonára fölött: „Fekvő ’s reá örökségképpen jutott, vagy házassága előtt szerzett jószágainak mind tulajdona, mind haszonvétele, és kormányozása, ha csak magát másképpen nem kötelezte le, a’ házasság idejében is egyedül ötet illeti. – Ezeknek jövedelméből (minthogy a’ házassági terhek férjére háromolnak, és ez tartozik feleségéről gondoskodni); férje az ő engedelmével se a’ köz terhek’ elviselésére, se pedig tulajdon szükségére semmit nem fordíthat. Ezekből az aszszony se férje’ adósságait fizetni, (ha vele együtt magát le nem kötelezte), se pedig férje jószágain fekvő terheknek valamely részét magára vállalni nem tartozik.”⁷ Előfordulhatott, hogy valamely dolgon a nőnek *csak haszonélvezeti vagy használati joga* állt fenn, példa erre az özvegy nő haszonélvezeti joga elhunyt férje vagyonán mindaddig, amíg újra férjhez nem megy. Az ingó vagyon felől ugyanilyen rendelkezési szabadság állt fenn, ezekkel kapcsolatban azonban kevés adat áll rendelkezésre, mivel nem voltak olyan fontosak, hogy oklevél kiállítására legyen szükség a velük való rendelkezéshez.

2. A rendelkezés és végrendekezés szabadsága és az engedélykérés

A rendelkezés és végrendekezés szabadságát a magyar jogalkotás hajnalán már *Szent István* deklaráta első és második dekrétumában. Ez magába foglalja a nők javára szóló rendelkezés szabadságát, és a nők rendelkezési szabadságát saját javaikról, ezen belül a végrendekezést és az elidegenítés különféle formáit: az adásvételt, cserét, ajándékozást. Vagyis ez a szabadságuk egyben a szerződési képesség kifejeződése is. Lehetséges volt tehát, hogy valaki végrendeletileg nőrokonaira hagyja vagyonát, vagy annak egy részét, feltéve, hogy a király ehhez hozzájárulását adta, lemondva ezzel arról a jogáról, hogy törvényes örökös hiányában az urafogyott vagyon visszaszálljon rá. Például *Adalbert* 1153-ban a király és saját rokonai engedélyét kérte (ez utóbbira akkor lehet szükség, ha a jószágra férfiági nemzetségi öröklési rend vonatkozik), és többek közt felesége és unokahúga számára is juttatott vagyonából halála esetére: „[...] a király úr, az ország nagyjai és fivérem, Hodun, és valamennyi rokonom engedélyével [...] rendelkeztem.”⁸

A nők szabad végrendekezésére jó példa *Scines* (Színes) *úrnő hagyománya* 1146-ból, amelyben Chutus (Kutas) nevű birtokát a pannonhalmi apátságának rendeli: „[...] üdvös tanácskozásba kezdtem férjemmel, Henrik úrral, Dávid apát úr fivérével, összegyűlvén rokonaimmal és barátaimmal, e királyság előkelőivel, akiknek közösen előadván ezeket, tanácsukat kértem, és hogy közbenjárjanak a megváltó Úrra hivatkozva Géza királynál, hogy engedélyével és beleegyezésével a Chutus nevű birtokot minden tartozékával együtt felajánljam és átengedjem a pannon hegyi Szent Márton egyháznak.”⁹ De akadnak *ellenpéldák* is, ahol is épp az történt, hogy a tulajdonos nem kérte a rokonok vagy a király engedélyét jószága elidegenítéséhez, és a rokonok valami módon vissza akarják szerezni a családi vagyon elvesztett részét. Ennek módja rendszerint az, hogy földet pénzzel magukhoz kell váltaniuk, az pedig, akinek a birtokában van, köteles ezt a megváltást elfogadni.

Az 1290. évi *dekrétum* megengedi, hogy a nemesek (és a szászok) birtokaikat haláluk esetére szabadon valamely rokonukra, feleségükre vagy az egyházra hagyják. Ugyanis a király a rokonok javára az öröklött és szerzett jószágról tett intézkedést rendszerint elismerte. Ez meglehetősen változás Szent István korához képest, amikor is bármely vagyon tekintetében a szabad rendelkezés végső soron nem volt más, mint egy személyre szabott kiváltság, és uralkodói hozzájárulást igényelt. A végrendekezés szabadsága azonban továbbra is azt jelentette, hogy az örökgyógok túlnyomó részt a következő kedvezményezetteknek hagytak vagyonukból:

- egyháznak;
- olyan rokonoknak, akik a törvényes öröklési rend szerint amúgy is örökölték volna;
- feleségnek és oldalági nőrokonoknak (akik a nemzetségi elv szerint ki voltak zárva az örökségből);
- leányaiknak vagy nőági leszármazóiknak (tehát leányaik élő vagy születendő gyermekeinek, akiknek csak korlátozott öröklési joguk volt).

VI. Nők rendelkezései halál esetére és élők közt

1. Női végrendeletek ingó vagyronról

A 13. századra az ingók felől már eredetüktől függetlenül rendelkeztek a törvényes örökös nélkül hátra maradt örökgyógok. Egy másik *Margit* 1152-ben – szintén II. Géza idején, mint Színes – hagyott értékes ingóságokat olyan személyekre, akik nem voltak közvetlen rokonai. Az irat jelentősége abban áll, hogy részletesen felsorolja azokat az értékesebb személyes tárgyakat, amelyekkel egy Margit rangjában álló nő bírhatott a 12. században.

Például: „[...] egy szüleit elvesztettnek, akit lányomként neveltem, adok két üstöt, egy nyakláncot, két váltás ruhát aranyból, két gyűrűt zöld kővel, és egy másikat halványsárgával, valamint három embert, tudniillik Árvát, Legunejt és Feherát, egy selyemszalagot, öt asztalra való terítőt kéztörlővel és kétszáz rőf szövetet.”¹⁰ Másik szép példája a női végrendeletnek, ahol az örökösök is nők, az örökség pedig ingóságokból áll, *Bors ispán feleségének* rendelkezése 1231-ből: „[...]Margit nővéremnek tíz betöretlen lovat és ruháim közül egy kék színű köpenyt, egy különféle prémekkel szegett ködmönt, egy-egy fekete színű szegett köpenyt és ködmönt. Hasonlóképpen nővérem leányának, tudniillik István bán feleségének, tudniillik Annának bíbor posztóból és különféle prémekből készült felöltőt és köpenyt, és hasonlóképpen bíborszövetből varrott felöltőt és tunikát, és ködmönt selyemből való lepellet és minden felsőruháimat és két főkötőt, egy aranyozottat és egy egyszerűt, három darab kendőt és három egyszerű asztali készletet családja számára és öt kéztörlőt és minden ingemet és tíz betöretlen lovat. Bíbor pamut ujjast, egy aranyozott ezüst övet és egy rubinköves gyűrűt.”¹¹ Ez igen gazdag ruhátárra vall. István ifjabb király (V. István) 1264-ből fennmaradt számadása bizonyítja, hogy az ország előkelői a legdrágább külföldi kelmékből készítették öltözküket. A jegyzékben nagy mennyiségű flandriai posztó, itáliai, bizánci és ázsiai – talán kínai – selyem és bíborszövet, finom lenszövet szerepelt, amelyekből férfi és női ruha egyaránt készült. A ruhákat drága prémekkel bélelték vagy díszítették.¹² A női használati tárgyak és személyes javak tekintetében az *örökösök* kivétel nélkül más – rokon – *nők* voltak. Ennek két okát is van: egyrészt a hagyományozó gondoskodási szándéka nőrokonai tekintetében, hiszen szemben a férfiakkal, a nők vagyoni szempontból jóval kiszolgáltatottabbak voltak. Másrészt ésszerűen belátható, hogy egy férfi nemigen tudná hasznát venni a női ruhadaraboknak.

2. Női végrendeletek ingatlanokról

Hab ispán özvegyének végrendelete 1253-ban érdekes példája a női végrendeletnek, mivel utal a hagyományozandó birtok korábbi sorsára, ezzel pedig egy *nőági törvényes öröklést* vázol fel. Az ilyen, a birtok múltjára vonatkozó információk célja az, hogy pontosan megállapítható legyen, melyik birtokról van szó, valamint, hogy az milyen jogcímen került a jelenlegi tulajdonoshoz. Az özvegy a tartozékokkal együtt a pannonhalmi apátságra hagyta a birtokot. Haláláig fenntartotta azonban a birtokokon a használat és haszonélvezet jogát. Ez általános szokás volt, és nyilván az adományozó létfenntartását volt hivatott biztosítani: „[...] a Szent Márton egyházának adományozta minden ellentmondás nélkül teljes joggal békés birtoklásra úgy, hogy az úrnőnek élete végéig ennek a földnek és szőlőknek gyümölcsseit legyen joga szabadon

és zavartalanul, senkitől sem gátolva beszédni.”¹³ Gyakori volt az a szokás (úgy a nők, mint a férfiak körében), hogy örökös híján a teljes vagyont, ha pedig van örökös, annak valamely részét az egyházra hagyja a végrendelező, mégpedig „*ad redemptionem animae*”, azaz lélekváltságul: az egyháznak (templomnak, apátságnak, monostornak) juttatott adomány fejében a hagyományozó lelke megváltását remélte a túlvilágon.

3. Dusnok (torló) rendelése

A dusnok (dusenik, dusnik, vagy magyarosan torló, esetleg lélekváltó, lélekadó) rendelése az előkelők végrendeleteinek speciális eleme volt. Szláv eredetű szó, mely a gyökéül szolgáló *dusa* (lélek) szóból ered. A dusnokok egy a 12. században feltűnő társadalmi csoport, főlzabadtított szolgák. A dusnoknak az elhunyt lelke üdvéért halála évfordulóján (vagy valamely meghatározott, jeles ünneppon) misét kellett mondatnia és tort tartania. Az egyház felé meghatározott évi *termék- és pénzáradékra* voltak kötelezve, de robotra nem. A dusnok intézménye a misealapítvány egyik változata volt.¹⁴ Természetesen a dusnok rendelésének alapja is az volt, hogy adott dolog tulajdonosa saját javaival azt tesz, amit csak akar, ha így kívánja, lelke megváltására, vagy a rá való emlékezés érdekében halála után még hosszú ideig eltartó feladatok végrehajtását róhatja a vele személyes függésben álló emberekre. Az ilyen jellegű intézkedések egyik legkorábbi említése női végrendekezésben *Margit úrnőhöz* köthető 1152-ben, ahol is a következőket rendel: „Én, Margit, szennyfoltokkal megszeplősödött gyalázatos nő [...] Boldog Márton egyházának pedig, ahol el leszek temetve [...] adok egy Péter nevű szabadost három fővel, akivel adok egy ökröt és 10 birkát, s akinek a szolgálata ne legyen más, mint hogy évente, tudniillik Szent Miklós ünnepén az egyháznak 12 rőf kárpitot fizessen [...]”¹⁵

4. Az elidegenítés és a vásárlás

Az elidegenítés leggyakoribb esete az *adásvétel*, melyre híres példa 1181-ből az a szerződés, melyben *Froa asszony* a Zeles nevű birtokát Farkas nádornak eladja. (Habár hírességére nem emiatt tett szert, hanem mert ebben szerepel III. Béla rendelete, mely szerint a későbbiekben minden jelenlétében tárgyalat ügyet írásba kell foglalni.) Az oklevél a *12. századi nemes nők szerződéskötési jogképességét bizonyítja*: „Egy bizonyos Froa nevezetű asszony pedig, Marcell prépost felesége hozzám, Béla királyhoz jött, mondván, hogy elhatározta, hogy egy bizonyos Zeles nevű birtokot ad az ispotályosok házának, idő múltán azonban úgy tetszett neki, hogy elhatározását megmásítja [...] ez az előbb mondott úrasszony a fent megnevezett birtokot eladta 120 márkáért

Farkasnak, nádorispánomnak [...]”¹⁶ Tulajdonképpen a nők és férfiak adásvételi szerződéseiben *nincs* semmilyen lényeges *eltérés*, mivel ha egy nő eladhatta a birtokát, akkor az saját tulajdonában állt, és szabadon rendelkezhetett róla, ez esetben pedig egy nő egyenrangú szerződési partnernek számított. Természetesen a nők nemcsak eladhattak, hanem *vehettek is ingatlanokat*, bár erre jóval *kevesebb* példa van, valószínűleg azért, mert a vizsgált korszakban a nők elsősorban a család és a háztartás vezetésével voltak elfoglalva, egy birtok igazgatásához a nemes nőnek nem volt kellő képzettsége vagy ráérő ideje.

Az elidegenítés egy másik formájára, az ingatlan *ajándékozására* jobbra nők részéről került sor, mivel a nemes nők szabadon rendelkezettek vagyónuk (örökrészük, hitbérük, jegyajándékuk, hozományuk) felől. Rendszerint nőrokonaiknak juttattak, tekintettel arra, hogy az ősi családi ingatlanvagyonból csak negyedre voltak jogosítottak, amit férfi rokonai magukhoz válthattak (és igen gyakran váltottak is), és adományos javakból is csak ritkán részesedtek.¹⁷

Érdekességet tartogat *Erzsébet, Örkényi Pongrácz özvegye* 1286-os rendelkezése. A hölgy ugyanis mai szóval értve eltartási szerződést kötött a pannonhalmi apátsággal: gyakorlatilag felajánlotta magát és teljes vagyonát az egyháznak. Erzsébet helyzete jelentősen *eltér az eddigi oklevelekben rendelkező nőkéttől*. A 12. században Színes, Margit, Froa mind vagyonosak, mi több, gazdagok és előkelők voltak, részint saját jószágaik révén, részint férjeik társadalmi helyzete miatt (és nyilván azon család miatt is, amelybe születtek). Másképp ügyeik nem is kerülhetek volna a király elé tárgyalásra. A 13. században már kicsit más a helyzet. Mivel azonban az oklevél-kiállítás nem korlátozódott a legmagasabb előkelők közvetlen környezetére, már a kevésbé módosak számára is lehetőség nyílt rendelkezéseik írásba foglaltatásába. Ezzel szemben Erzsébet „[...] gyermekeitől megfosztva, a legközelebbi rokonok vigaszát, oltalmát és védelmét nélkülözve színünk előtt személyesen rendelte, hogy az országban szembetűnő zűrzavar miatt, mint mondta, elviselhetetlen szegénységet vállalt magára, és nem képes magát kellően ellátni.”¹⁸

5. Szabadon bocsátás

Az ingók között különleges helyzetben voltak a *szolgák* (servus). Speciális státuszuk a társadalomban valamely földbirtokhoz kötötte a családot, amelynek tagjai szolgálni tartoztak a birtok tulajdonosának. A tulajdonos a szolgákkal együtt adta el, vette meg a földet, akik, mivel munkaejét jelentettek, értéket képviseltek. Uruk (vagy úrnőjük) pedig rendelkezhetett ezzel az értékkel: ha úgy akarta, szabaddá tehetett valamely szolgáját, szolganőjét. Ez-

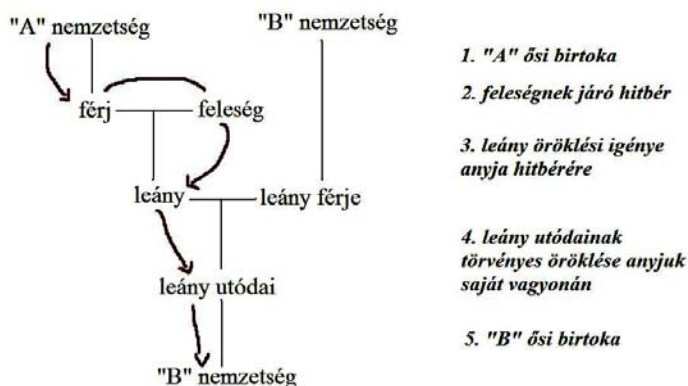
zel gyakorlatilag bizonyos *vagyonrésztől vált meg*. Végrendeletekben igen gyakoriak az ilyen szabadon bocsátások, az indok rendszerint a régtől tartó hűséges szolgálat, illetve az a szándék, hogy a szabados ura halála után torlóként bizonyos szolgálatokat tegyen az elhunyt lelki üdve érdekében. Egy nő az Árpád-korban különösen vehető indokból bocsátotta szabadon egy szolgáját: „lelkének orvosságául”,¹⁹ azaz tulajdonképpen pusztá jóérezésből, emberszeretetből.

VII. A nők egyes külön jogai

1. A leánynegyed (quarta puellaris)

A leánynegyed az 1222. évi *Aranybullában* tűnik fel először. Az erre vonatkozó rendelkezést az *1231. évi dekrétum* szó szerint megismételte: „Ha valamely serviens fiú nélkül hal meg, birtoka negyed részét leánya örökölje, a többről úgy intézkedjék, ahogy akar.”²⁰ Mivel okleveles adatainkból kimutathatóan létezett, minden valószínűség szerint már az Aranybulla megjelenése előtt is szokás volt a leányoknak kiadni.²¹

A leánynegyed a *nő törvényes örökrésze az ősi vagyonból*, azokból a birtokokból, amelyekben a nemzetségnek közös örökjoga volt. Római jogi eredetű intézmény, a magyar világi jogba feltehetően az egyházi bíróságok gyakorlatából, a kiházasítási kötelezettség sajátos értelmezésével összefüggésben került be. Kiadására mindig az atya halála után kerülhetett sor, mivel öröklési jogintézményről van szó, hajadon leány azonban házasságkötéséig nem követelhetette a kiadását (de addig is joga volt az ennek megfelelő birtokrész használatára).

A negyeddel kapcsolatban két jelentős megállapítást kell tenni. Az egyik az, hogy számuktól függetlenül az összes leányt *együttesen* illette meg az atyai ősi vagyontól, a másik pedig, hogy az oklevelek tanúsága szerint a leánynegyed *akkor is járt, ha a serviensnek volt fiúgyermeke*. A lányok örökösödése – pontosabban a birtok természetben való kiadása – azonban azt vonta magával, hogy az érintett birtokok kikerülnek a nemzetségtagok ellenőrzése alól, és egy másik, az asszony férjének nemzetsége kezére kerülnek férjhezmenetelekor. A nő fiai ugyanis, akik örököltek utána, már teljesen a másik, az apai nemzetséghez tartoztak, így a nő rokonsága számára a leánynegyedként kiadott birtokok örökre elvesztek volna.²² A korabeli uralkodói *dekrétumok* alapvetően *tiltották* a leánynegyed *természetben való kiadását*, és helyette pénzbeli megváltást írtak elő a rokonok számára. Ezzel szemben az *1298-dik évi törvény* ennek *ellenkezőjét* rendeli, amennyiben az örökgyó fiú örökös nélkül hal meg: „Ha egy nemes fiörökös nélkül hal meg, akinek birtokai így jog szerint királyi kézre fognak háramlani, akkor az elhunyt leányát vagy nőtestvéreit leánynegyed címén illető jogot a leányok és nőtestvérek részére örökös birtoklásra a birtokkal egy helyen, egy tagban kell kiadni.”²³ A *cél* az, hogy olyan birtokokat juttassanak a leányoknak, amelyekhez a rokonság kapcsán személyesen is kötődnek, másrészt pedig, hogy ne egymástól távol eső, szétaprózott területeket kapjanak, hanem az egy helyen kiszabott birtok lehetőséget adjon a vagyoni és társadalmi szempontból a férfiaknál hátrányosabb helyzetben lévő, családi támogatás nélkül maradt nőknek, hogy lánytestvéreikkel közösen segítsék egymás boldogulását.

A lányok még egy esetben kaphatták meg a negyedüket természetben, azaz birtokban: ha a *leány nem nemes férjhez*, vagy föld nélküli nemeshez *ment feleségül*. Ez esetben, hogy családi gazdálkodásukat és létfenntartásukat megalapozhassák, a nő természetben is megkaphatta a birtokot, feltéve, hogy családja beleegyezésével kötött ilyen házasságot.

2. A hajadoni jog (jus capillare)

A hajadoni jog az atya halálával elárvult leány joga a *rangjához illő ellátásra* (azaz lakásra és eltartásra) valamint kiházásításra az atyai vagyontól terhére. Az atya életében mindez természetes módon illette a lányokat, mégpedig külön-külön és egyenlő mértékben. Akkor is jár a hajadonnak, ha anyai vagy más örökségből már lenne bizonyos vagyona, hisz ez nem pusztán pénzbeli juttatás, hanem a szeretet és gondviselés megnyilvánulása is. A hajadoni jog egyik része a *lakhatás biztosítása az atyai házban*, ez magában foglalta nemcsak a szobák és különféle helyiségek, hanem az ott tartott szokásos tárgyak,

berendezések és bútorok megfelelő használatát is. Másik eleme, a *tartás* magában foglalja a leány teljes ellátását: étkezését, ruházkodását, neveltetését.²⁴ Ennek színvonala persze függött a család vagyoni lehetőségeitől is. A jog utolsó eleme a *kiházasítás*: a megfelelő férj kiválasztása, és a hozomány, jegyajándék átadása. Ennek mértéke megint csak a család anyagi helyzetétől függ, de a leány a későbbiekben nem követelhet semmit akkor sem, ha atyja vagyonához képest szűkebben házasította ki. A lakás, tartás és kiházasítás a leányoknak tehát a szülők halála esetén is járt. Az apátlan, árva hajadonok férjhezmenetelükig benne maradhattak az apai birtokban (haszonélvezeti jog), s a birtok örököseinek, akár a kincstárnak is kötelessége volt a leányok tartásáról, ellátásáról és férjhezmenetelük esetén kiházasításukról gondoskodni.²⁵

3. A jegyajándék (res parafernales)

A jegyajándékról első hazai adat *Kálmán király* II. dekrétumának 15. törvénycikkében maradt ránk, aki elrendelte a jegyajándék adását az egyház színe előtt való házasságkötés alkalmával. Ez esetben tehát a jegyajándék az *eljegyzés* valamely *jele*, amely minden házasságkötésben szerephez kell, hogy jusson ahhoz, hogy a házasságkötést érvényesnek lehessen elismerni. Konkrét formája nem volt meghatározva, a későbbi szokás szerint ez lehetett például ékszer (jeggyűrű) vagy ruhadarab is (jegykendő).²⁶ A *korabeli szokás* szerint azonban jegyajándéknak (paraferna, res parafernales, res paraphernales) neveztek minden ingó dolgot, amit a menyasszony a házasságkötés alkalmával kapott akár szüleitől, akár leendő férjétől, akár bármely más személytől. Így például *Bors ispán felesége* különféle értékes ingóságokat és lovakat hagy végrendeletében nővére leányára, Annára, azzal a kikötéssel, hogy azokat csak férjhezmenetelekor kaphatja meg.²⁷ Az Árpád-korra még nem volt jellemző az a szokás, amit a későbbiekben (kb. a 18. századtól kezdve) Székelyföldön *parafernum-levélnek* neveztek: a menyasszony kiházasításakor adott tárgykészlet és naturáliák szertartásos összeírásának, értékbecslésének szokása.²⁸ Bors ispán feleségének végrendelete gyakorlatilag egy halál esetére szóló ajándékozás, amelynek teljesülési feltétele a megajándékozott házasságkötése. Ha ez megtörténik, az Annának rendelt ingóságok az ő saját tulajdonát fogják képezni. Annál *gyakrabban előfordult* azonban, hogy a házasság megszűnte után a jegyajándék kiadásáról készült feljegyzés. A férj halála esetén az özvegy feleség követelésére az elhunyt férj családja köteles kiadni a jegyajándékot (valamint a leánynegyedét és a hitbért is); a feleség halála esetén pedig mindazokat a dolgokat, amelyek ilyen módon az ő tulajdonában voltak, a feleség örökösei követelhetik. Felteve, hogy a nő nem végrendelezett róluk, mert ez szabadságában állt. A

jegyajándékot pénzben volt szokás megváltani, nyilván azért, mert az ingó használati tárgyak az idő multával elhasználódtak, elpusztultak, és ha meg is maradtak, nem állt a rendelkezésre konkrét lista, amely alapján kiadhatóak lettek volna a dolgok. Ez adott esetben olyan súlyos vitát is okozhatott volna, aminek az elhúzódása teljesen megakadályozza az eredeti célt.

4. A hitbér (dos)

A hitbér (latinul dos), a *feleségnek hűsége jutalmául és a házassági kötelesség* (debitum conjugale) *teljesítéséért* a férji ingatlanokból történő vagyoni juttatás, hogy belőle a nő özvegysege esetén ellátást nyerjen. Gyakorlatilag a nő vételárának tekinthető, illetőleg a nővétel szokásából eredeztethető. A *célja*, hogy a férj egy társadalmi helyzetének megfelelő összeget biztosítson leendő özvegye, valamint a feleség örökösének életfenntartására saját vagyonából. A dos juttatása *szokásjogi alapon* maradt fenn és fejlődött, a királyi dekrétumokban közvetlenül soha nem rendelték el a hitbér fizetését az özvegy nő részére, ellenben megtalálható a *Hármaskönyvben* ennek a női jognak a részletes jellemzése. Habár ez nem az Árpád-korból származó forrás, szokásjogi jellege miatt mégis támaszkodhatunk rá a jogintézmény rekonstrukciója során. Eszerint a fizetség a nőnek szüzessége elvesztéséért, a házasság elhálásáért, általában a házassági kötelezettség teljesítéséért és a házassági hűségért járt. Ez utóbbit azért állíthatjuk, mert a szokásjog szerint a nő házasságtörése esetén a neki járó hitbért elvesztette. A Werbőczy által megörökített szokásjog szerint még a 16. században is többnyire csak törvényes hitbérről beszélhetünk, *szereződéses hitbér ritka*. Törvényesnek mondták azt a hitbért, amit a férj rangja és vagyona alapján állapítottak meg, *szereződésesnek* pedig azt, amelyet a feleség a házasságkötéskor vagy még előtte kikötött magának.

Az az asszony pedig, aki másodszor, vagy még *többször ment férjhez*, mindig csak az előző házassághoz képest hitbére felét kaphatta.²⁹ Ez azonban nem azt jelenti, hogy a korábban kifizetett összeg felét kell tekinteni, hanem arányokat tekintve felét. Ha például második férjének annyival magasabb rangja volt, az első férjhez képest, az ezen rang alapján meghatározott hitbér fele akár az előző, teljes hitbérnél magasabb összeget is kitehetett. Nem volt meghatározva, hogy hogyan kell kiadni a feleségnek járó hitbért: pénzben, birtokban, más ingó vagy ingatlan vagyonban, ha pedig birtokban, akkor a birtok mely részéből. Az *Árpád-korban* igen *vegyes* bevallásokat, szerződéseket találunk ezzel kapcsolatban: 1228-ban *Ajkai István özvegye* ingatlan birtokot kap, földet és malomrészeket, bár a föld eredetéről csak annyit tudhatunk, hogy nem pénzen vették, hisz a vásárolt birtok ingónak számított (mivel bármikor pénzre váltható volt).³⁰ 1264-ben *Chente* megkap-

ta volt férje minden ingó és ingatlan dolgát, kivéve földjeit,³¹ így lehetett a neki juttatott vagyonban ruhanemű, fegyver, ékszer, pénz, ménes vagy akár ház is. Nem sokkal később *Jolán úrnőnek* anyja hitbére fejében csak pénz (50 márkát) és szolgálókat juttatnak,³² 1278-ban *Gund* pedig kizárólag pénzt kap.³³ Vagyis már a 13. században következetesen a hitbér pénzben való kiadása felé orientálódás figyelhető meg. A cél a családi földbirtok egységének fenntartása.

Szemben az eddig tárgyalt jogintézményekkel, a hitbér *csak váromány*. A férj halála esetén az ő örököseitől követelheti az özvegy feleség, a feleség halála esetén pedig a túlélő férjtől a feleség legközelebbi rokona, aki rendszerint a leánygyermek volt. A hitbérül kiadott vagyonrész mindig a nő szerzett vagyonának számított, szabadon rendelkezhetett felőle.

5. Az özvegyi jog (*ius viduale*)

Az özvegyi jog a *hajadoni joghoz igen hasonló intézmény*, éppúgy a nő lakhatásra, ellátásra, ruházatra, kiházásításra való jogát jelentette. Természetesen nem jelenti azonban a neveléshez való jogot. Az özvegyek igényét az eltartásra illetve az önfenntartásra való lehetőséget már a legkorábbi időkben tekintetbe vették, így helyet kapott *Szent István* I. dekrétumában is.³⁴

Az özvegyekről a korábbi, kereszténység előtti társadalmi rendben is gondoskodtak, ezt nevezzük *levirátusnak*, azaz sógorházasságnak. A szeniorátussal keleten együtt járó levirátus vagy levirházasság szokása értelmében a megözvegyült asszonyt elhalt férjének öccse vagy soron következő unokaöccse „öröklí”, akkor is, ha már van felesége. E házassági rend fenntartását a pusztai társadalmakban az tette szükségessé, hogy a férjezett asszony (általános értelemben vett) hozományával és gyermekeivel férje nagycsaládjának, illetve nemzetségi alcsoportjának ága lett, s e közösség érdekeit sértette volna, ha az asszony gyermekeivel és javaival együtt hazatért volna saját rokonságához. De a gyermekek felnevelése is biztosítva volt, ha az özvegy ura halála után automatikusan ifjabb sógorának – mint Magyarországon némely vidéken a közelmúltig mondták – „kisebbik urának” felesége lett. Ez kedvező esetben az asszony házasetetének folytatását jelentette, népesedési szempontból pedig azt eredményezte, hogy a család akkor is fennmaradt, ha egy háborús katasztrófa során a férfinép zöme odaveszett.³⁵

A *kereszténység* államvallássá tételével ez a rendszer fenntarthatatlanná vált, így szükséges volt valamilyen új rend szerint gondoskodni az özvegyen, férfi védelme nélkül maradt nőkről, mégpedig úgy, hogy a férjük családjába született gyermekeket ne vigyék vissza magukkal szüleik családjába. Szent István rendelkezése először is eltörölte az újabb házasság kényszerét: a nő

dönthetett arról, hogy akar-e újból férjhez menni vagy sem, és ha akar, akkor maga választhatta meg a férjét is. Ha nem kívánt újabb házasságra lépni, lehetősége volt a férj családjában maradni, és ha voltak, gyermekeit nevelni úgy, hogy továbbra is rendelkezett férje vagyonával. Tulajdonképpen a helyzete hasonló maradt ahhoz, ahogy férje életében is élt. A férj javai természetesen nem a tulajdonába kerültek, hanem azon használati, haszonélvezeti joga állt fenn. Ha a nő újabb házasságot kötött vagy meghalt, ezek a birtokok visszakerültek a férfi rokonságának kezébe olyan rendben, ahogy a férj halála után az öröklési szabályok szerint rendezni kellett jogi sorsát. Ha rokonság nem volt, akkor a vagyon a királyra szállt.

Más volt a helyzet, ha *a nő második házasságot készült kötni*: ekkor az őt illető ruhákra volt csak joga, hogy illendő öltözetekkel csatlakozhasson az új családhoz. Ez tulajdonképp a kiházásításhoz való jog. Észrevehető azonban egy rejtettebb információ is, nevezetesen, hogy a nő ez esetben elhagyja gyermekeit: „Ha azonban fogadalmát megváltoztatva ismét férjhez akar menni, és az árvákat el akarja hagyni [...]”.³⁶ Ez olyan evidens volt abban a korszakban, hogy a dekrétum maga is tényként kezeli, és csak mint a körülményeket jellemző, elejtett információ szerepel a rendelkezésben. A korabeli nők gyermekei társadalmi szempontból ugyanis nem az anyjukhoz kötődtek, hanem apjuk családjához. A dolognak csak az egyik felét képezi az atyai vagyonon való jogi/fizikai örökösödés. Nagyon fontos emellett a *nemzetséghez való lelki kötődés*, amit egyfajta „emocionális örökségnek” nevezhetnénk: ez magában foglalja, hogy a gyermek megkapja apja nevét, múltját, eredetét, társadalmi kapcsolatait, az ősök iránti tisztelet és büszkeség érzését, és azt, hogy az ő gyermekei hasonlóképpen fogják továbbvinni ezt a lelki örökséget, és ő maga is a nemzetség tagjai, ősei közé olvad. Ha tehát egy özvegy újra férjhez ment, gyermekeit semmiképp sem vitte magával, hanem a dekrétum kifejezésével élve elhagyta őket, és az árvák az atyai család rokonságával maradtak. Épp ezért a nő semmit nem vehetett magához a gyerekeket illető vagyonból. Az új házasságban eltartásáról már második férjének kellett gondoskodnia, függetlenül attól, hogy az asszonynak volt-e saját vagyona, ami például hitbér, jegyajándék vagy más címen került a tulajdonába. Természetesen megszűnt az elhunyt férj vagyonán való haszonélvezeti joga is.

Ezzel elenyészőre csökkent azon esetek száma, amikor egy nő nem állt valamilyen módon egy férfi jogi, vagyoni, fizikai védelme alatt. Magára az özvegyi jogra vonatkozó oklevelekkel nem találkozhatunk, legfeljebb elvétve egy-egy utalással arra, hogy valamely nő férje rokonainak oltalma alatt él, esetleg éppen hogy nélkülözi ezt az oltalmat, mint Örkenyi Pongrác özvegye, *Erzsébet* is írta a fentebb már tárgyalt rendelkezésében.

VIII. Befejezés – a nők „emancipálódása” az Árpád-korban

Emancipáció (egyenjogúsítás) kifejezés a római jogból származik, s eredetileg a felnőtté vált gyermek feletti apai hatalom megszűnését, azaz az egyén saját jogúvá (sui juris) válását jelentette. A fogalom az újkorban a különböző kisebbségek Angliában például a katolikusok, majd a zsidók, a nők, később a munkások egyenjogúságát jelölte. Habár a kifejezést nem lehet teljesen korrektül használni az Árpád-kori női jogok fejlődésére, mégis van bizonyos *hasonlóság*. A teljes jogú férfiakkal képest a *nők jogai folyamatosan bővültek*, mégpedig meglehetősen gyorsasággal. Az államalapítás előtti korszakban a nők minden tekintetben a nemzetség férfi tagjainak uralma alatt álltak, és nem volt semmiféle jogképességük. Az Anjou-kor kezdetéig kifejlődik a középs- és újkori női jogok teljes rendszere, amit később szinte már csak finomítgatnak. Szent István törvényei olyan új lehetőségeket nyitottak meg, amelyek a nők férfiakkal való magánjogi jellegű egyenjogúsága felé vezetnek. Ennek kulcsfontosságú tényezője, hogy a nők is szerezhettek tulajdont. Ez pedig a magánjogi egyenlőség alapja, mivel a magyar jogban a tulajdon jellege egyenlő volt. Egy nő földje nem kevésbé volt a sajátja, mint egy férfié az övé. Ebből értelemszerűen következett a rendelkezés és végrendelkezés egyenlősége a saját vagyon felől.

A különbséget a két nem közt sokkal inkább az jelentette, hogy *eltért a tulajdonszerzési* alkalmak, *lehetőségek köre*. Bár időnként nők is kaptak királyi adományt, ez elsősorban mégis férfiak esetében fordult elő. A másik lehetőség, az öröklés esetében is meglehetősen korlátozott helyzetben voltak a nők. Ingatlan vétele pedig csak a megfelelő pénzbeli vagyon esetén volt lehetséges.

A női vagyonjog kialakulásának jogi összefoglalása mellett említést érdemel az egész folyamat társadalmi szinten kialakult mozgatórugója is. Mint már említésre került, a *honfoglalás előtti nagycsaládos rendszer* a levirátussal együtt könnyedén biztosította a nők létének, életszínvonalának fenntartását, mivel a vagyon nem az egyes személyekhez kötődött, hanem magához a családhoz, és annak férfi tagjaihoz. Ez utóbbiak pedig szinte kollektíve gondoskodtak a nők tartásáról. A *honfoglalás után* azonban a letelepedett életmód következményeként az ilyen típusú nagycsalád néhány generáció alatt felbomlik, és Szent István korára nyilvánvalóvá válik, hogy a nők már egy sokkal szűkebb férfi csoporttól, a szűk családtagoktól való függésbe kerülnek. Így jóval gyakrabban fordulhatott elő, hogy a család férfi tagjainak halála folytán egy-egy nő teljes egészében vagyoni háttér és védelem nélkül maradt, és még életben maradását sem igen tudta megoldani, nemhogy életszínvonalának fenntartását. *Társadalmi szükséglet alakult ki* tehát a nők va-

gyoni jogi megtámogatására, és erre volt a legelső reakció Szent István rendelkezései közt az özvegy nők haszonélvezete elhalt férjük vagyonán. Ezen okoknál fogva szükségszerűen alakult ki a nők tulajdonjoga és a női különjogok rendszere, aminek fő elemei a hajadoni jog, jegyajándékhoz való jog, leánynegyed, hitbér és az özvegyi jogok, melyek szokásjogi kialakulása külön-külön látható az egyes fejezetekben.

A nőket érintő vagyoni és öröklési jellegű jogok bővülése

1024-25	Szent István I. dekrétuma	<ul style="list-style-type: none"> • (vég)rendelkezés szabadsága <ul style="list-style-type: none"> - nők javára szóló rendelkezés - nők szabad rendelkezése saját vagyonukról • özvegyi jog <ul style="list-style-type: none"> - házasságkötés szabadsága - haszonélvezet az elhalt férj vagyonán - megfelelő kiházásításra való jog
1030-38	Szent István II. dekrétuma	
?	Könyves Kálmán I. dekrétuma	földbirtok öröklési rendjének meghatározása
?	Könyves Kálmán II. dekrétuma	a házasságkötés kellékeiről
1146	Scines nő végrendelete	föld adományozása az egyháznak lélek-váltásául
1152	Margit végrendelete	ingó dolgok hagyományozása nők javára is
1153	Adalbert végrendelete	végrendelkezés királyi engedéllyel nőkonok javára
1181	Froa asszony adásvételi szerződése	Froa eladja egy birtokát
1222, 1231	Aranybulla és az 1231. évi dekrétum	leánynegyed törvénybe foglalása
1228	Ajkai István özvegye egyezkedik hitbéréről	a hitbér korai okleveles említése
1235	Benedicta végrendelete	<ul style="list-style-type: none"> • hajadoni jog • jegyajándék • adásvétel • dusenik rendelése
1249	Ágnes királyi engedélyt kap	Ágnes engedélyt kap hitbéréről rendelkezni
1286	Erzsébet eltartási szerződése	Erzsébet eltartási szerződést köt a pannonhalmi egyházzal (zálog és végrendelet)
1288	Butka szolgálójáról	szolgálo és utódai szabadon bocsátása
1290	III. András I. dekrétuma	a leánynegyed és hitbér megváltásáról
1298	III. András II. dekrétuma	a leánynegyed kiadásának módjáról

Jegyzetek

- ¹ Fügedi Erik: A nemesi klán a középkori Magyarországon. *História* 1992. 9. sz.
- ² Szentkirályi Móricz: Értekezés a magyar asszony jussairól. Doktori dolgozat 1829. 7. o.
- ³ Szent István I/26. In: Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai 1904. Árpádkori Új Okmánytár (CD), Arkánium Adatbázis Kft.
- ⁴ Szent István I/26.
- ⁵ Béli Gábor: A halál esetére szóló rendelkezés az Árpád-korban a törvények és az ország szokásjoga alapján. In: A magyar államiság ezer éve. (Szerk.: Font Márta – Kajtár István) Pécs 2000. 101-120. o.
- ⁶ Szentkirályi: i.m. 34. o.
- ⁷ Szentkirályi: i.m. 44. o.
- ⁸ PRT. I. 602-603. (1153) In: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I-II. (Szerk.: Erdélyi László) Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend Budapest 1801
- ⁹ ÁÚO 2/24 (1146) Árpádkori Új Okmánytár I-IX. (Szerk.: Wenzel Gusztáv) Pest, Budapest 1860-1874. ÁÚO (CD), Arkánium Adatbázis Kft.
- ¹⁰ ÁÚO 1/29. (1152)
- ¹¹ MS. I. 280 (1231) In: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I-III. (Ed.: Knaus, Ferdinandus, Dedek, Ludovicus Crescens Strigonii) 1874-1924
- ¹² Vazul-ág – Árpád-házi királyok Szent István után. In: Encyclopaedia Humana Hungarica 02. CD-ROM, Enciklopédia Humana Egyesület, Budapest 1997
- ¹³ PRT. II. 290 (1253) In: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története.
- ¹⁴ A Magyar Katolikus Lexikon („dusnok” és „Dusnok” címszavak). (Szerk.: Diós István – Viczián János) Szent István Társulat, Budapest 1993
- ¹⁵ ÁÚO 1/29 (1152)
- ¹⁶ Fejérpataky László: III. Béla király oklevelei. Buda-Pest 1900. 29-30. o.
- ¹⁷ Béli Gábor: Élők közti és halál esetére szóló rendelkezés. Kézirat saját használatra. 2004
- ¹⁸ ÁÚO 4/182 (1286)
- ¹⁹ ÁÚO 4/211 (1288)
- ²⁰ Aranybulla (1222) 4. art és az 1231. évi dekrétum 11. art.
- ²¹ Homoki-Nagy Mária: Megjegyzések Banyó Péter: Birtoköröklés és leánynegyed (Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére) című tanulmányára. *Aetas* 2001. 2. sz. 141-148. o.
- ²² Banyó Péter: Birtoköröklés és leánynegyed (Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére). *Aetas* 2000. 3. sz. 62-75. o.
- ²³ III. András II/74 (1298) In: Závodszy: i.m.
- ²⁴ Szentkirályi: i.m. 39. o.
- ²⁵ Homoki-Nagy: i.m. 141-148. o.
- ²⁶ Magyar Néprajzi Lexikon („jegyajándék” címszó). Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982
- ²⁷ MS. I. 280 (1231)
- ²⁸ Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest 2000. 339. o.
- ²⁹ Werbőczy István: Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve (1514). Téka Könyvkiadó, Budapest 1990
- ³⁰ ÁÚO 6/293 (1228) I
- ³¹ ÁÚO 8/78 (1264)
- ³² ÁÚO 8/279 (1272)
- ³³ ÁÚO 9/154 (1278)
- ³⁴ Szent István I/26 In: Závodszy: i.m.
- ³⁵ Györffy György: István király és műve. Gondolat Kiadó, Budapest 1977. 110-114. o.
- ³⁶ Szent István I/26 In: Závodszy: i.m.

Kiss Ildikó

A gyermek- és fiatalkorúak kriminalitása elleni küzdelem hazánkban a XX. század elején, különös tekintettel a Bn. II. fejezetére és annak Baranya megyei gyakorlatára^{*}

„Ahol a gyökerek rothadásnak indulnak, ott csakhamar a törzs is elpusztul, ahol a bármilyen okból züllésnek kitett gyermeket megmenteni, vagy legalább is ártalmatlanná tenni nem iparkodunk, ott a nemzet élete forog veszélyben.”¹
(Angyal Pál)

A dolgozatom az első Büntető novella megalkotásának 100. évfordulóján készült, abból a célból, hogy tanulmányozzam, hogy egy jelentős problémára, vagyis a gyermekek és a fiatalkorúak általi bűnelkövetés drasztikus emelkedésére a magyar állam és társadalom hogyan reagált. Különös figyelmet szenteltem okfejtésem során a Bn. II. fejezetére és annak Baranya megyében 1910-1918 között kialakult gyakorlatára. Témaválasztásomat az is befolyásolta, hogy sajnos ennek a problémának aktualitása van, az elmúlt évtizedekben megint jelentősen megemelkedett a fiatalkorú bűnözés aránya. Ezért különösen fontosnak tartottam azt vizsgálni, hogy abban az időszakban mikor a büntetőjogi szemlélet és tudomány a reformeszmék hatására jelentősen átalakult, Magyarországon milyen intézmények jöttek létre a fiatalkorúak kriminalitásának háttérbe szorítása érdekében.

A. A probléma hazai és nemzetközi vetülete

A XIX. század végén hazánkban jelentősen *megemelkedett* a gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetés aránya az összébűnözésen belül. Míg 1874-ben 2,542%-os volt ez az arány, addig 1907-re 16,4% lett, vagyis 12 108 esetben került sor bírósági eljárásra fiatalkorú vádlottal szemben.² A számadatokat nézve, láthatjuk, hogy milyen égető volt a probléma, és ennek okán hamar a jogalkotás és a társadalmi figyelem középpontjába került.

^{*} E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Magyar Állam-és Jогtörténet Tagozat II.” különdíjban részesült. Konzulens: Dr. Peres Zsuzsanna

A növekvő tendencia számos *okra* vezethető vissza, például az egyre nagyobb méreteket öltő nyomorra, a nagyvárosi életre, az alkoholizmusra, a kedvezőtlen lakásviszonyokra. A válság hatásai több dimenzióban jelentkeztek. Nemcsak a közbiztonság szempontjából volt fontos a megoldása, hanem sértette az emberek szociális érzékét is, továbbá a nemzetgazdaság fejlődésére is hátrányosan hatott. De ez nemcsak magyar jelenség volt, hanem világszerte jelentkezett. Nyugat Európában a Nemzetközi Büntetőjogi és a Nemzetközi Börtönügyi Egyesületek foglalkoztak a témával. Az előbbinek a *Liszt Ferenc* által kidolgozott eisenachti javaslata volt jelentős, utóbbi egyesület tanácskozásain pedig az eredményes büntetés végrehajtás céljából az osztályozás kérdésével foglalkoztak behatóbban.³

Megemlítendő az *Amerikai Egyesült Államok* úttörő példája is. Itt két elv határozta meg a büntetőjogi intézmények kialakítását: a bűncselekmények megelőzésére és a fiatalkorúak javító nevelésére való törekvés. Ezek hatására terjedt el az a tétel, hogy a fiatalkorúakat nem szabad büntetni, csak nevelni, nem lehet büntetetlennek tekinteni őket, ebből adódóan tilos a felnőttekre megállapított büntetéseket alkalmazni a vonatkozásukban.⁴ Velük szemben a „helyes irányba terelés” illetve az „átalakítás” a legcélszerűbb, és ezek alkalmazásánál nem az elkövetett deliktum súlya kell, hogy mérvadó legyen, hanem a fiatalkorú egyéniségét és jövőjét kell figyelembe venni.⁵ Ezenkívül számos később jól funkcionáló intézmény is itt alakult ki, például a fiatalkorúak bírósága, mint külön szervezettel rendelkező fórum, a próbára bocsátás, a pártfogói hálózat, a családi nevelés gyakorlata és a reformatory rendszer.

B. A gyermek-és fiatalkorú bűnelkövetéssel szembeni küzdelem hazánkban

A XX. század elején hazánkban is reagálni próbáltak a bekövetkezett drasztikus változásokra. Ahogy *Finkey* is megállapította, a fiatalkorú bűnözés okai, és a mibenléte „túlmegegy a büntetőjog keretén, annak megszokott fogalmán. A modern büntetőjog csak egy részlete a társadalom erkölcsstanának és a társadalompolitikának.”⁶ Mivel sokrétű volt a probléma, komplex megoldást igényelt: egyrészt a jogalkotás területe, másrészt a társadalmi összefogás ezen belül a kibontakozó patronázs tevékenység emelendő ki.

I. A gyermekvédelem legújabb szabályai

A jogalkotás vonatkozásában először is a gyermekvédelem rendszerét alakították át. Az 1908. évi VIII. és XXI. tc. valamint a Gyermekvédelmi Szabályzat és a „60 ezres rendelet” szabályozta a 15 éven aluli fiatalokat védő

intézményeket.⁷ Az újabb szabályozás célul tűzte ki az átfogóbb védelmet, és az állami szerepvállalás fokozását. Ezért az 1901. évi VIII. tc. előírta a hét éven aluli gyermekek védelme érdekében állami gyermekmenhelyek felállítását. Az 1901. évi XXI. tc. pedig az előzőt kiegészítve a hetedik életévüket betöltött, hatóságilag elhagyatottak nyilvánított fiatalok állami gyermekmenhelyeken történő elhelyezéséről gondoskodott. Az állam pedig jelentős költségvetési támogatásban részesítette az új menhelyeket.

II. A „Csemegi kódex” szabályai⁸

Az akkor hatályos *Btk.* (1878. évi V tc.) a fiatalkorú büntettek vonatkozásában *hiányos és elavult* rendelkezéseket tartalmazott. Két korosztályra osztotta őket: a gyermekkorúak és a serdülőkorúak.⁹ A 12. életévben határozta meg a feltétlen beszámíthatatlanság felső korhatárát (83. §). Ez alatt az életkor alatt a büntett, illetve vétség elkövetőjét nem lehetett büntetni. Nagy hiányossága volt, hogy nem tartalmazott rendelkezést arra vonatkozóan, hogy a bűncselekményt elkövetett gyermek továbbzüllésének megakadályozása iránt vagy veszélyességének megállapítása esetén felügyelet alá helyezése végett az eljáró bíró intézkedhessék. A 12-16. év közötti korhatár a feltételes felelősség kora volt. Mivel az ilyen korú fiatalok között a törvény aszerint tett különbséget, hogy rendelkezett-e a büntettes fiatal beszámítási képességgel vagy nem. Ha hiányzott, akkor nem lehetett megállapítani a bűnösségét, és így a megbüntetése is kizárt volt, pusztán a bíróság határozatlan időre a javítónevelését rendelhette el, ami a fiatal 20. életévének betöltéséig tarthatott (84. §). Ha viszont belátta cselekménye társadalomra veszélyességét, meg kellett állapítani a bűnösségét, és büntetni is lehetett, de enyhébb büntetési tételek szerint.

III. A Büntető novella rendelkezései¹⁰

A Btk. a hatályba lépését követően hamar a *támadások* keresztüzébe került. Már 1888 májusában megindultak az *előkészítő munkálatok az átalakítására*. 1902-ig három tervezetet készítettek, de ezek már a bizottsági tárgyalások alkalmával megbuktak. Ekkor a korabeli igazságügy miniszter, Plósz Sándor Balogh Jenő egyetemi tanárt kérte fel a munkálatokra. Balogh javasolta, hogy egyelőre egy novellában módosítsák a Btk.-t, és később kerüljön sor az átfogó kodifikációra, de tervezete 1907-ben a társadalmi vita során megbukott. Azonban a Balogh-féle javaslat szolgált a végleges tervezet alapjául, amit a törvényelőkészítő bizottság szövegezett meg 1908-ban.¹¹

A *novella II. fejezete* tartalmazta a büntettes gyermek- és fiatalkorúakra vonatkozó szabályokat. A Btk.-val szemben teljesen új alapokra helyezkedett. A korabeli reformeszmék hatására a bűnelkövető fiatalok megjavítását tűzte ki fő céljául. A novella megalkotói magukévá tették az új irányzatok gondolatait és reformeszméit, különösen a szociológiai iskolai tanításai érződnek a rendelkezéseiben. A determinizmus és indeterminizmus harcában az akaratszabadság álláspontjára helyezkedett, de elismerte azt a korlátozást, hogy a létező társadalmi környezet és a büntettes testi, szellemi, erkölcsi fejlettsége az akarati elhatározásnál, mint determináló tényezők hatnak.¹² Abból indult ki, hogy elsődleges feladata a jogalkalmazó szervezetnek, hogy felkutassák a fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények okait, tényezőit, majd amilyen hamar csak lehet, ki kell őket emelni abból a környezetből, mely az erkölcsi romlásukat okozta. A megtorlás helyett a tág értelemben vett társadalomtudományok vívmányait kell figyelembe venni. Elrettentés helyett a fiatalkorú megmentésére, erkölcsi átalakítására kell törekedni.¹³

A *bíró feladatára* vonatkozóan nem a büntető tevékenységének kell meghatározónak lenni, hanem elsősorban a fiatalkorúak érdekeinek képviselőjét kell benne látni, „gyámkodó és oltalmazó hatósággá” kell átalakítani. Továbbá az *iskola feladatát* is meg kell reformálni. Ebben nagy szerepe volt az individualizációnak. Ennek érdekében új szerepkörrel ruházta fel az eljáró hatóságokat, különös tekintettel a bíróságokat és az iskolákat.

A novella a kilátásba helyezhető intézkedések vonatkozásában különbséget tett a gyermekkorú, büntetőjogi felelősségre vonható és nem vonható fiatalok között.

1. A gyermekkorúak

A *gyermekkor*, vagyis a 12. életév alatti kor a feltétlen büntetőjogi beszámíthatatlanság kora volt. Gyermek ellen nem lehetett vádat emelni, és büntető-eljárást sem indítani. A Bn. a velük szemben kilátásba helyezett lehetséges intézkedéseket két csoportba osztotta az egyéni körülményeikre tekintettel. Az első csoportba azon gyermekekkel szemben alkalmazható „szankciók” szerepelnek, mely fiatalok egészséges környezetben élnek, és *a züllés jelei nem mutatkoznak, de „rakoncátlanok”*. Velük szemben a házi vagy iskolai fegyelem eszközeit rendelte alkalmazni. Az iskolai hatóság ennek keretében a gyermeket megdorgálhatta, illetve iskolai elzárással is fenyegethette. A másik csoportba a *züllött*, eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett *gyermekekkel* szemben alkalmazható intézkedések tartoztak. Ezen fiatalokkal szemben már családi jogokat érintő, mélyrehatóbb intézkedések szükségesek, és az eljáró hatóság köteles volt a gyámhatóságot is értesíteni. A Bn. intézkedéseinek alkalmazását a *Fiatalkorúak bíróságáról szóló 1913. évi*

VII. tc. (továbbiakban Fb.) rendelkezései finomították.¹⁴ Az Fb.-ben egyfajta *fokozatosság* figyelhető meg a lehetséges „szankciók” terén. A legáltalánosabb az volt mikor a *szülőre bízta* a gyermek megfenyítését. Azon eseteknél, ahol a gyermek romlottságát nem lehetett megállapítani és egészséges környezetben nevelkedett, a bíróság a szülőt bízta meg azzal, hogy nagyobb figyelmet fordítson gyermeke nevelésére. Ilyen eset volt a *Pécsi Fiataikorúak Bírósága előtt Auth János ügye*, aki 1916. május 16-án Pécs és Bátaszék között közlekedő vonat Ráczmecsek állomása közelében legeltette a család két marháját. Eközben az állatok közel mentek a sínekhez, így a vasútpályák biztonságára vonatkozó rendeletet megszegte. Mivel ezt a cselekményt egyszerű figyelmetlenség és gondatlanság okozta, a gyermek egyáltalán nem volt romlott, ezért elégséges volt az anyának, Auth Bálintnének átadni megfenyítés végett, valamint a házi fegyelem gyakorlására.¹⁵

A legtöbb esetben viszont szükségesnek mutatkozott a nagyobb ráhatás a gyermekre, és ekkor elkerülhetetlen volt az *iskola bevonása*, ez is a novella nevelésre törekvő szellemiségét tükrözi. Ilyenek voltak a csekély értékben elkövetett lopások, mint például *Schnerdenberg István büntette*, aki 1912 őszén a mohácsi belvárosi templomból öt koronát lopott. A bíróság szükségesnek látta a mohácsi népiskolának átadni a gyermeket, mert láthatjuk is, hogy az előző esethez képest ez nagyobb fokú romlottságról tesz tanúbizonyságot, mivel egy „az állam által elismert vallási szertartásra rendelt helyiségben” történt a lopás, ezért ez már kikerült a család hatásköréből és a pedagógusok bevonását igényelte.¹⁶

Sok esetben a hatóságok szükségesnek tartották *pártfogó kirendelést* is a gyermek mellé, aki folyamatosan figyelemmel kísérte a viselkedését, és jelentéseket tett. Sütő András iskolai nevelőt jelölték ki pártfogóul az iskolai intézkedés elrendelése mellett, ahhoz a 10 éves gyermekhez, akik rosszakaratból megszurkálta Kovács Gyula tulajdonát képező tehének tőgyét, és ennek következtében az állatok elhullottak, jelentős kárt okozva a tulajdonosnak.¹⁷ A nagyobb tárgyi súllyal bíró cselekményeknél is ezt az intézkedést alkalmazták: a 11 éves *Verle Károly* 1914. szeptember 20-án fivérével játszás közben összeszólalkozott, konyhakéssel hasba szúrta, és így 10 nap gyógytartalmú sérülést okozott neki. Szendődi Gézát, az Ágostontéri általános iskola igazgatóját jelölték ki pártfogóul „jövőbeli magaviselete és fejlődése érdekében”.¹⁸ A visszaesés is alapul szolgálhatott a súlyosabb szankció alkalmazásához. A 11 éves *Dinkovics István* a 14 és a 15 éves társaival 1916. februárjában Pécsen négy ízben tyúkot lopott.¹⁹

Ezen esetekből is jól tükröződik, hogy erőteljesen érvényesült a gyakorlatban az az elv, miszerint elhanyagolható a tárgyi oldal, és ennél sokkal *fontosabb az elkövető személyisége*. Az első esetenél láthatjuk, hogy Auth János meg gondolatlansága sokkal nagyobb veszélyt és kárt okozhatott volna,

mint az utóbbi két gyermek magatartása, de nála semmi romlottságot nem lehetett tapasztalni.

2. A büntetőjogi felelősségre nem vonható fiatalok

A fiatalkorúakat két csoportra lehetett osztani a büntetőjogi megítélés szempontjából: felelősségre vonható illetve nem vonható fiatalok. A jogkövetkezmények szempontjából a gyerekekkel egy tekintet alá estek a felelősségre nem vonható fiatalkorúak, mivel nekik a szükséges értelmi és erkölcsi fejlettsége nem volt meg a cselekményeik lehetséges következményeinek a felismerésére. Bár a novella nem rendelkezik arról, de a *gyakorlatban* a 15. életév egy különleges határvonalat képezett, mert ez felett csak nagyon kivételes esetben állapították meg a fejlettség hiányát. Ilyen volt például a *16 éves Farkas Mihály* esete, aki 1914-ben Ellend községben Geng Pál 14 éves fiút gondatlanságból forgópisztollyal meglőtt, és így ezzel súlyos testi sértést okozott neki. De „csak” megfenyítés végett az iskolai hatóságnak történő átadását rendelte el a Fiatalkorúak Tanácsa, mivel az értelmi fejlettsége nem érte el a büntethetőséghez megkívánt szintet, amit az is példáz, hogy többször járt ismételt évet a helyi népiskolában.²⁰

3. A felelősségre vonható fiatalok

A következőkben a büntetőjogi felelősségre vonható fiatalokkal foglalkozik a novella. Ezen fiatalok fontos ismérve, hogy a *büntethetőséghez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettségük megvolt*. Ez a felelősségre vonás előfeltétele, és mindig a bírói határozatban kellett megállapítani. Az is a Bn. újítása, hogy szakított a discernement felfogással. Így lényegét tekintve jogkérdésnek minősült a fejlettség megléte, és a bíróság erre vonatkozó megállapítását semmisségi panasszal meg lehetett támadni.

A lehetséges intézkedések terén a törvényhozó az *individualizáció elvéből* indult ki, így a büntettes egyéniségéhez mérten szakított az egységes büntetési rendszerrel. Ez felelt meg a legjobban a fiatalkorú megmentésének célszerűségi elveivel. Így a bíróság az adott esetben a fiatalkorú egyéniségére, értelemi és erkölcsi fejlettségének fokára, életviszonyaira és az eset összes többi körülményére tekintettel a dorgálás, a próbára bocsátás, a javító nevelés, a fogház és az államfogház büntetés közül választhatott, eldöntve, hogy melyik alkalmasabb a fiatal nevelése, és fejlődése érdekében. Ezt tükrözi a *Curia* egyik *állásfoglalása* is, mely kimondja, hogy az enyhítő és súlyosító körülmények száma és súlya sem olyan mérvadó az intézkedés kiválasztásánál, mint a fiatalkorú jövőbeni átalakítása.²¹

De *hiányossága* volt a novellának, hogy ez esetben azokat az alapszempontokat nem körvonalazta, melyek a bíró számára a helyes intézkedés kiválasztásában támpontot nyújthattak volna.²²

A törvényi szabályozástól a *gyakorlat* bizonyos *eltéréseket* mutatott. Bár a novella bevezetésére két évet hagytak az elfogadása után, mégis a hiányos anyagi háttér, és a szűkös lehetőségek miatt kezdetben csak korlátozott mértékben tudott érvényesülni a jogalkalmazásban. Azt *tapasztaltam*, hogy 1914 előtt a próbára bocsátást és a határozatlan ideig tartó javító intézeti nevelést csak igen elenyésző számban alkalmazta a Pécsi Királyi Törvényszék. 1911-ben 55 olyan periratot találtam, ahol a vádlott fiatalkorú volt, ebből egyetlenegy esetben sem alkalmaztak próbára bocsátást, és csak három-ban javítónevelést, dorgálást ezzel szemben 26 esetben, a többenél pedig értelemszerűn fogházbüntetést szabott ki a törvényszék. Hasonló arány figyelhető meg a 1912-ben is (31 esetből 14 dorgálás, 2 próbára bocsátás, 3 javító intézeti nevelés). Ezen jelenség azzal magyarázható, hogy az 1910-es évek elején kezdett csak kiépülni a pártfogói hálózat és csak ekkor kezdték el a büntetett fiatalkorúak számára is az olyan létesítményeket építeni, ahol a javító intézeti nevelésüket meg lehetett oldani. Az 1914. év jelentett fordulatot, amikor is az Fb. hatályba lépett, ezzel ugyanis felállították a törvényszékeken a fiatalkorúak tanácsát. Ez a törvény az eljárási és a végrehajtási szabályokat is jelentősen részletezte a novella keretszabályaihoz képest. Ez a szabályozás komoly szervezetet igényelt, ami Baranyában kezdetben elég fejletlen volt.

a) A dorgálás

A felelősségre vonható fiatalkorúakkal szemben kiszabható intézkedések közül legelsőként a novella a *dorgálást* szabályozza. Ez nem más, mint ünnepeles, és komoly intelem és figyelmeztetés a jövőre nézve. Akkor alkalmazható, ha csekélyebb jelentőségű a büntetendő cselekmény, és romlatlan lelkiületű az elkövető, valamint egészséges környezetben él.

A könnyelműség okozta csíny és kisebb jelentőségű eltévelyedés szankciója. A miniszteri indoklás is kifejti, hogy ez nem új keletű erkölcsi büntetés. A fogékony lelkiületű fiatalokkal szemben sokkal hasznosabb: „A romlatlan emberre a komoly és szeretetteljes feddés sokkal üdvösebb, és mélyrehatóbb befolyást gyakorol, mint a rideg és végső czéllal kevésbé törődő fogház – vagy elzárásbüntetés.”²³ A törvény negatív fogalmaz, mivel kizárja ezen intézkedés alkalmazhatóságát azon súlyosabb cselekmények esetén, melyeket a törvény egy hónapot meghaladó szabadságbüntetéssel büntet, továbbá a „romlottabb” terhelten szemben, és a rossz környezetben élő fiatalkorúval szemben való foganatosítását.

Amint korábban láthattuk az Fb. hatályba lépésével az 1914. év fordulatot jelentetett, a dorgálás, és a próbára bocsátás alkalmazásának gyakorisága vonatkozásában, mivel nagyon minimális volt a próbára bocsátás alkalmazása a Bn. hatályba lépésének első éveiben. Általában, azokért a büntetendő cselekményekért, melyekért 1914-től próbára bocsátást rendeltek el 1910. és 1914. között, ha kisebb súlyú volt a vétség, akkor dorgálást, ha súlyosabb, akkor pedig rövidebb tartalmú fogházbüntetést szabott ki a törvényszék. Ezen körülményekből adódóan ítélték dorgálásra azokat az elkövetőket, akik visszaesők voltak, de az általuk elkövetett deliktumok tárgyi súlya kisebbnek minősült; illetve amikor súlyosabb bűncselekményeket követtek el, de az elkövetéskor még a 15 életévüket sem töltötték be. Az előbbire jó példa a *14 éves Jankovics Sándor* esete, aki 1910 júliusában Pécsen Kasamin Máté házában ablakát betörve 5 koronát lopott a szekrényéből, de korábban a dárdai járásbíróóság lopás vétsége miatt 1 heti elzárással büntette.²⁴ Az utóbbi kapcsán megemlíthető az az eset, mely során 1912-ben a *14 éves Szirmai Károly* gondatlanságból az első rendű, felnőtt vádlott által a szoba sarkba támasztott Flaubert lőfegyvert felvette, és anélkül, hogy meggyőződött volna, hogy töltve van-e, a helyiségben lévő 2 éves László nevű kisfiúra tartva szíven találta, aki rögtön elhalálozott, és így megvalósította a gondatlan emberölés tényállását.²⁵

b) A próbára bocsátás

A következő fiatalkorúval szemben alkalmazható büntetés a próbára bocsátás (Bn. 21-23. §). *Balogh* „még ki ne fejlődött, forrongásban lévő büntetőjogi intézménynek” nevezi. Ez az intézkedés *angolszász mintára* került be a novellába, és a feltételes elítélésnek és a feltételes szabadon bocsátásnak a kombinációjának tekinthető.²⁶ A kilátásba helyezése során a bíróság a fiatalkorút ítélethozatal nélkül, megfelelő figyelmeztetés mellett egy évi próbaidőre szigorú szabályokhoz kötött felügyelet mellett feltételesen szabadlábban hagyta. „Olyan esetben lehetett alkalmazni a terhelttel szemben, mikor a dorgálás kevés, illetve a cselekmény súlyának vagy a környezet romlott voltánál okából a fiatalkorú erkölcsi fejlődésének irányítása céljából elegendőnek nem mutatkozott, viszont a terhelnél nem jelentkezett olyan erkölcsi romlottság, mely a javító nevelését, vagy fogházbüntetést kiszabását tette indokolttá.”²⁷

Bár a törvény *expressis verbis* nem tartalmazta az elrendelésének feltételeit a *gyakorlatban* a következő elvek terjedtek el: inkább alkalmazták a próbára bocsátást a 16. éven aluliakkal szemben, mert itt még nagyobb volt az esélye a teljes körű megjavulásának; többnyire megkívánták a büntetlen előéletet, és inkább azokkal szemben rendelték el, kiket a pillanatnyi meg-

gondolatlanság, a kínálkozó alkalom, vagy a nyomor vitt bűnbe.²⁸ A *felnőttekkel* szemben alkalmazott próbára bocsátástól eltért abban, hogy a fiatalok esetén lehetett ismételt alkalmazni. A gyakorlatban a leggyakrabban tanítók jelentkeztek pártfogónak. Ezt a *149.500/1909 V. K. rendelet* is kívánatosnak tartotta: „a tanítónak törvényszabta és nemes hivatásukból eredő feladata közreműködni abban, hogy a környezetükben erkölcsi romlás veszélyének kitétt, vagy züllésnek indult gyermekek és fiatakorúak a becsületes, és munkás társadalom javára megmentessenek”.²⁹ Ha az adott településen nem volt iskola, vagy a pedagógus nem vállalta, akkor általában a lelkész tett eleget e kötelezettségnek, kivételesen találkozhatunk olyan esetekkel, mikor a község bírója egyedül látta el a pártfogói teendőket, mint például ahogy *ez Magyarhertelend nevű településen történt 1916-ban*.³⁰ (Bár az Fb. 48. §-a kimondta, hogy „a felügyeletet a bíró közvetlenül és a felügyelettel megbízott személy útján gyakorolja, aki a bíró utasítása alapján jár el.) Volt olyan hely, ahol pedig a közjegyző volt a pártfogó, mint például *Egerágon Csekery Nándor*.³¹ Ez is jól mutatja, hogy a kisebb falvakban nehéz volt kiépíteni pártfogói hálózatot.

Bár a novella már 1910-ben bevezette ezt az intézményt kezdetben elhanyagolható számban alkalmazta a *Pécsi Kir. Törvényszék*. A *gyakorlata* igazán akkor alakult ki, mikor 1914-ben felállt a fiatakorúak bírósága. Ekkor kezdtek ugyanis megszervezni a *pártfogói hálózatot*. Ezt a nehéz feladatot tükrözi a Perin Vince és társai lopási ügyének *iratai* között talált levél is, amit a pécsi patronázs egyesület elnöke írt az eljáró fiatakorúak bíróságának. „Budapesten jártam és az ottani fiatakorúak bírójával, Ráth Végh Istvánnal beszéltem arról, hogy milyen nehéz pártfogókat kapni, megtudtam tőle, hogy neki már sikerült Pest vármegye alispánjától egy rendeletet kieszközölni, amelyben az összes előjáróság kötelezettségévé tette, hogy amennyiben pártfogót nem tudnak valamely pártfogolt részére szerezni, maguk kötelesek a pártfogói teendőket ellátni.” Az említett ügy iratai között volt egy *névjegyzék* is, mely a pártfogói hálózatba jelentkezett és a válaszmánya által felvett személyeket járásbírói területenként csoportosította. Eszerint 1914-ben a dárdai és a mohácsi kerületekben 7-7, a pécsiben 42, a pécsváradiban 11, a sásdiban 16, a siklósiban 22 és végül a szentlőrinciben 12 hivatásos pártfogó működött.³²

Az intézkedés alkalmazási körének 1914-ben bekövetkező emelkedésének másik oka a *közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913. évi XXI. tc.* bevezetése volt. A törvénycikkal ugyanis büntetőjogilag súlyosabban értékelendő magatartás lett, „ha valaki magát vagy családját erkölcsi romlásnak tette ki, illetve rendszeres megélhetése kisebb büntetendő cselekmények elkövetéséből származott” (ez korábban kihágás volt).³³ A felnőttek esetén a szankciója rövidebb tartamú elzárás (8 nap – 2 hónap, minősített esetben): 15

nap – 6 hónap) volt. A fiatalkorúak ezen erkölcstelen magatartására, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósult meg a legalkalmasabb szankciónak a próbára bocsátás bizonyult, mivel ezzel biztosítani lehetett, hogy egy évig a pártfogó felügyelte alatt meghatározott szabályok szerint fog élni, és ezáltal erkölcsös, dolgozó életre nevelődjék. Ezért rendelte el a fiatalkorúak bírósága például a *16 éves Pétermann Teréz* esetén ezt az intézkedést. A lány 1914 augusztusa és decembere között Pécsen a Hétfejedelem nevű vendéglőben férfiakkal „szobára járt”, majd a rendőrség őrizetbe vette, ahonnan Mohácsra szökött, ahol tovább folytatta az erkölcstelen életmódját, nem dolgozott, állandóan csavargott. De a pártfogó a bírósághoz intézett véleményében előadta, hogy „ha rendes helyre kerül, a kóborlást abba fogja hagyni, és megígérte a vádlott, hogy a jövőre megbecsüli magát”.³⁴

c) A javító nevelés

A Bn. 24-25. §-ai a fiatalkorú javító neveléséről rendelkeztek, melyet akkor alkalmaztak, ha a büntetett jövőbeli magaviselete és erkölcsi fejlődése szempontjából csak a hosszabb ideig tartó, állandó intézeti kezeléstől lehetett eredményt várni. A megtorlás helyett a munkára nevelésnek, a *jellem átalakításának* volt nagy szerepe. Míg a Btk.-ban kivételes és kiegészítő intézkedésnek tekintették, addig a novella megalkotói ettől várták a legnagyobb átalakító, nevelő hatást a fiatal egyénisége tekintetében. A törvényhozó az egyéniség elvének megfelelően szabad kezét engedett a bírónak, aki akkor rendelhetette el, ha megállapította, hogy a vádlott romlás veszélyének volt kitéve, értelmi erkölcsi fejlődés érdekében, vagy más okból az intézkedés alkalmazása szükségesnek mutatkozott.

A *gyakorlatban* ugyanúgy, mint a próbára bocsátásnál láthattuk a javító-nevelésnek is a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvény hatályba lépésével emelkedett meg az alkalmazásának a gyakorisága. De itt abban az esetben rendelte el a fiatalkorúak bírósága, ha a pártfogó véleménye szerint az állandó felügyelet sem látszott alkalmasnak arra, hogy a fiatal a helyes útra visszavezesse. A legtöbb esetben a munkakerülő csavargó életmód más bűncselekményekkel, a legtipikusabban vagyon elleni deliktumokkal (például lopás, csalás, sikkasztás) állt halmazatban, ezzel próbálta ugyanis a terhelt a létfenntartását biztosítani. Sok esetben a fiatal környezete sem volt alkalmas a javulására. Például a *13 éves csavargó Németh Katalinnak* 8, illetve 10 éves korában meghaltak a szülei, a bátyja magához fogadta, de nevelésével nem nagyon foglalkozott.³⁵

A javító intézeti elhelyezéshez a novella hatályba léptekor a szükséges *intézményi háttér nem volt meg*, és később is állandó pénzügyi gondokkal küszködtek. Az Fb. hatályba lépéséig hat állami intézet működött: az aszódi

(1884), a kolozsvári (1886), a rákospalotai (1890), a székesfehérvári (1895), a kassai (1900) és a szamosújvári (1913).³⁶ 1914-ben a *pécsi patronázs egyesület elnöke* az egyik levelében így panaszkodott: „Rabmenházunkat több mint egy éve eladták, másik házat még nem vettek a fiatalok részére. Menházat a tervezett városi iparostanonc-otthonnal kapcsolatosan tervezünk felállítani, de addig viszont nem tudunk senkit sem befogadni.”³⁷ Pécsen ezen a magánkezdeményezésből épülő intézeten kívül egy állami menhely volt, továbbá Püspöknádasdon működött még a megyében ilyen intézmény.³⁸

d) Fogház, államfogház

A legsúlyosabb szankció a fogházban, illetve államfogházban végrehajtandó szabadságvesztés volt. Abban az esetben lehetett alkalmazni, ha olyannyira romlottak bizonyult a fiatal, hogy cselekménye oly „rosszakaratról, viselkedése pedig oly makacsságról tett tanúságot”, hogy a Bn.-ben korábban taglalt intézkedések nem mutatkoztak elegendőnek. Az államfogház kilátásba helyezésével *aggályok* merültek fel. Mivel itt olyan speciális szabályok érvényesültek, melyek szerint a fiatal sem munkára, sem oktatásban és az istentiszteleteken való részvételre sem lehetett kötelezni, így pedig kétségesnek bizonyult a büntetés megnevelése, átalakítása. Az igazságügyi bizottság azonban mégis felvette a novella tervezetébe.

A bűnösség súlyához mérten a fogházbüntetés minimum tartama 15 nap, maximum 5 év, de ha a cselekményre a törvény halál vagy fegyházbüntetést állapítana meg, akkor 10 év. Az államfogházat pedig egy naptól két évi terjedelemben határozták meg. Mindkettő alkalmazásának feltétele a szigorúbb intézkedés szükségessége. Abban az esetben is lehetséges volt a fogházbüntetés, méghozzá akár a maximális 10 éves tartamban, ha a fiatal nem mint tettes, hanem mint részes vett részt a deliktum megvalósításában, de a Btk. erre is halál vagy fegyházbüntetést állapított meg. A *miniszteri indoklás szerint* a büntetés mértékét a bűnösség súlyához kellett igazítani, és a cselekmény tárgyi súlyának döntő szerepe nem volt. Ez következetesen meg is jelent a gyakorlatban. Például 1914-ben a *17 éves König Ferencet* két rendbeli rongálás vétsége miatt 1 hónapi fogházra ítélték. Bár a cselekmény a tárgyi súlyát tekintve nem bírt olyan jelentőséggel, mégis az alanyi oldal miatt szükséges volt a fogház alkalmazása. A környezettanulmány adataiból ugyanis kiderült, hogy az elkövető iszákos, verekedős természetű, szeret kártyázni és az anyja sem bír vele.³⁹ Ezzel szemben 1911-ben szintén egy hónapi fogházra ítélte a törvényszék a *14 éves Vas Máriát*, de sokkal súlyosabb deliktum okán, gondatlan emberölés miatt. Eltitkolta terhességét, miután megszülte a gyermekét, magára hagyta. De nála enyhítőleg hatott a tapasztalatlansága és a gondatlansága.⁴⁰ Ezen esetek is jól példázzák, hogy a

szabályozás az individualizáció elvéből indult ki. Ugyanis mindkét esetben azonos tartamban alkalmazták ugyanazt az intézkedést, bár az élet elleni deliktum sokkal súlyosabb, mint vagyoni viszonyokat sértő rongálás, de nagyban eltért bűnösség foka.

A fogházbüntetés végrehajtásának szabályairól az igazságügy miniszter rendeletet adott ki.⁴¹ A végrehajtás foganatosítására pedig ebben az időben a budapesti országos intézetten kívül 10 kerületi fogház működött (Debrecen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Pécs, Pozsony, Szeged, Temesvár).

A pécsi törvényszék és később a fiatalkorúak bírósága következetesen alkalmazta a novellát ezen intézkedés tekintetében. Csak néhány *kisebb fogyatékossgot találtam*. Például egy esetben előfordult, hogy ellentétben a curiai jogegységi határozattal 3 évi próbaidőre függesztették fel a büntetés végrehajtását.⁴² Továbbá egy alkalommal a törvényi minimum alá ment az eljáró fórum a büntetés mértékét tekintve: hatósági közeg elleni erőszak miatt a *12 éves Horvatics Antal* 3 napi fogházra ítélte a bíróság.⁴³

A fogház büntetés kiszabásának aránya 1910-től a fiatalkorúak bíróságának felállításáig, illetve 1917-től jelentősebb, *gyakrabban* alkalmazták ezekben az időszakokban. *Véleményem szerint ez azzal magyarázható*, hogy az első időszakban még a törvényszék tárgyalta a fiatalok ügyeit, és szívesebben alkalmazta a „hagyományos” büntetéseket, így a fogházat is, mint például az újonnan bevezetett próbára bocsátást. Az 1917-et követő időszakban pedig az összbüntetésbe foglalások nagy száma indokolta a gyakoribb elrendelését. Sokszor alkalmazták súlyosabb bűncselekmények halmazata esetén, illetve a javítónevelés szabályainak megszegésekor. Jellemző az a tendencia is, hogy kisebb tárgyi súlyú cselekmények miatt is így rendelte büntetni bíróság az elkövetőt, ha az megközelítette a fiatalkor felső korhatárát. Például 1914-ben lopás büntetnének kísérlete miatt *Höbler Pált* 15 napi fogházra ítélte a pécsi törvényszék. Bár a kísérlet befejezetlen volt, a bíróság a szigorú büntetést azzal indokolta, hogy közel volt az elkövető a 18 éves korhatárhoz, továbbá megbánás jelét nem mutatta, és tagadta a lopási szándékot.⁴⁴

e) Az utólagos javító nevelés

Bn. 29. §-a az utólagos javító nevelésről rendelkezett, mely megfelelt a novella célszerűségi elveinek. Csak a fiatalkorú által elkövette cselekményre kiszabott fogházbüntetéshez kapcsolódhatott, ennek kiállása után lehetett az ilyen intézkedés alkalmazni. Az intézkedés célját *Balogh Jenő* a következőben határozta meg: „a megtévelyedett, rakoncátlan fiatalkorút először érezhető fegyellemmel kell észhez téríteni, és mikor már megjuhászodott, éve-

kig tartó, állandó, határozatlan tartalmú neveléssel kell őt a nemzet gazdasági ereje számára használhatóvá tenni”.⁴⁵

A gyakorlatban az intézkedés alkalmazásának legtipikusabb esete a többszörös visszaesés volt, továbbá a többrendbeli deliktumok és halmazat esetén szokták még elrendelni, de viszonylag ritkán, kivételesen. Például 1917-ben 2 hónapi fogház mellett szabták ki a *16 éves Skrobák Károly* büntetett esetén. Ő korábban lopás vétsége miatt már próbára volt bocsátva. Az akkori ítéletben a bíróság figyelembe vette, hogy csavaró, munkakerülő életmódot folytatott, és korábban is többször lopott, de az ezekkel okozott kárt az anyja megtérítette. Majd 3 hónapon belül újból bíróság elé került, ekkor sikkasztás és közveszélyes munkakerülés vádjával.⁴⁶

f) Egyéb rendelkezések

A javítónevelés és a fogház megfelelő végrehajtásának ellenőrzése érdekében elrendelte a törvény, hogy állítsák fel a *Fiatalkorúak Felügyelő Hatóságát*. Ez egy „miniszteri kinevezéssel kreált hatóság” volt. Minden fogház és fiatalkorú befogadására szolgáló intézet mellett kellett funkcionálnia egy ilyen intézménynek. Különösen kísérleti kihelyezés, és a feltételes szabadságra bocsátás kérdésében az igazságügy miniszter részére adott véleményt.⁴⁷ Működésének szabályait a 27. 400/1909 I. M. rendelet tartalmazta.

Bár a Bn. a gyermek és fiatalkorúakra állapított meg rendelkezéseket, a 32. §-a csekély mértékben rendelkezett a *18-21 év közötti személyekről*. A Btk. negatív szabálya, miszerint a 16-21 év közötti fiatalokra nem lehet halál, illetve életfogytig tartó fegyházat kiszabni komoly *joghézagot* hagyott a jogalkalmazás előtt, mert nem mondta meg, hogy helyette mit kell alkalmazni.⁴⁸ A Bn. ezt próbálta kiküszöbölni, meghatározva az alsó és a felső határát a büntetési tételnek. A törvényi minimum fegyházzal fenyegető cselekmények esetén két évi, halál esetén három évi, ezenkívül maximum mindkét esetben 15 évi fegyházbüntetés volt. Természetesen az ő esetükben azokat a mellékbüntetéseket is lehetett alkalmazni, melyek a fiatalkorúaknál tiltva voltak, például a pénzbüntetés vagy a hivatalvesztés.

A Bn.-ben a törvényhozó egy jogszabályban kívánta szabályozni a fiatalkorúak által elkövetett valamennyi cselekményt, eltérően a felnőttekre vonatkozóan, ahol a Btk. a büntetéseket és a vétségeket szabályozta, és külön törvény vonatkozott a *kihágásokra*. De a kihágások kisebb tárgyi súlyuknál fogva külön szabályozást indokoltak a novellán belül is. Itt a gyermekkorú és a fiatalkorú elkövetőkkel szemben ugyanazok voltak a szabályok a következő kivételektől eltekintve. A fiatalkorúval szemben nem lehetett alkalmazni fogház és államfogház büntetést, ennek pótlására az elzárásbüntetés lépett. Itt is kizárták a politikai jogok gyakorlásának a felfüggesztésének és a hiva-

talvesztésnek kilátásba helyezését. De lehetséges volt a viselt hivatal elvesztése, a foglalkozástól eltiltás és bizonyos tárgyak elkobzása. További eltérés a vétség szankcionálásától, hogy kihágás esetén alkalmazható volt a pénzbüntetés kiszabása, abban az esetben, ha fiatal már betöltötte a 15. életévét és önálló keresménnyel rendelkezett.⁴⁹

Az *elzárásbüntetés foganatosításának szabályait* a 27.300/1909. I. M. rendelet tartalmazta. Ez kimondta, hogy az egy hónapot meghaladó tartamban kiszabott büntetést lehetőleg a fiatalkorúak fogházában kell végrehajtani, az egy hónapnál rövidebbet pedig bármely fogház magánzárkájában végre lehetett hajtani. Ha javító nevelés hatálya alatt álló fiatalot ítélte a bíróság elzárásbüntetésre, akkor jelentést kellett tenni erre vonatkozóan az igazságügy miniszternél.⁵⁰

A novella szövegét tárgyaló bizottság határozottan leszögezte, hogy a Bn. egy sui generis *eljárási szabályzatot* igényel, melynek tengelyében a különbíróság áll. Már ekkor erős aggályok merültek fel az esküdtszéki és a közigazgatási hatósági jogkörrel szemben.⁵¹ De egyelőre a változások csak a Bp. 360.§-t érintették, ami az esküdtekhez intézendő kérésekre vonatkozott. De ez jelentős újítást nem hozott, pusztán a kifejezések használatát módosította, például a bűnösséget megállapító cselekmény helyett büntetendő cselekmény kifejezést kellett használni.⁵²

C. A világháború hatása

Az újonnan megszilárduló rendszer számára kihívást jelentett az időközben kirobbanó világháború, ami magával hozta a kriminalitás újbóli emelkedését és a rendezetlen közállapotokat. Míg 1910-1914 között szinte ugyanannyi fiatalkorút ítéltek el évente, addig ez a szám 1915-ben 9456-ról 11993-ra emelkedett.⁵³

Ez a drasztikus változás több *okra* vezethető vissza. Egyrészt *hadbavonult az apa*, az anya munkára kényszerült, és így a gyerekek felügyelet nélkül maradtak. Több ítéletben is találkoztam olyan megállapítással a bíróság részéről, hogy „a harctéren szolgálatot teljesítő atyáik felügyelete hiányában követték el a büntetendő cselekményt, erkölcsileg még nem romlottak, inkább a fiatalos meg gondolatlanságnak és könnyelműségnek” tudható be a cselekmény.⁵⁴ Felbillent a gazdasági egyensúly is, nagy méreteket öltött a *nyomor*. Különösen 1917-től lehetett megfigyelni Baranyában, hogy nagyon elszaporodtak az élelmiszer, a ruhaneműk és lábbelik lopása. Például 1917. augusztus 16-án este 8 órakor Zengővárkony határában Bárdos Sándor szántóföldjéről a *17 éves Dörömböző Karolina* és felnőtt társa 643 bokor burgonyát tépett ki a földből, és vitt el. A Fiatalkorúak Tanács is ítéletében elis-

merete, hogy a bűncselekmény elkövetésében a „háború okozta nehéz élelmezési viszonyok” is alaposan közrejátszottak, mint az elkövetés motívuma.⁵⁵

A szegénységnek tudható be, hogy nemcsak a vagyoni elleni illetve erőszakos deliktumok terjedtek el, hanem az olyan *intellektuális bűncselekmények* is elszaporodtak, mint például a közokirat-hamisítás. Ugyanígy több olyan esetet találtam, mikor az őrlési tanúsítványban a leadott búza mennyiségének megjelölését nagyobbra változtatták meg, illetve gyakran követtek el csalást, azáltal hogy jogtalanul vették fel a hadisegélyt. Azon fiatalokban, akik háború alatt kénytelenek voltak dolgozni „az aránylag magas munkabér nagy élvezetvágyakat ébresztett, melyek féktelen kielégítését éppen a felügyelet hiányossága tett lehetővé”. Ennek következtében megfigyelhető, hogy megnőtt a dohánytermékek jogtalan eltulajdonítása, valamint a borospincék feltörése. Az *iskolai oktatás is korlátozottabb* volt, a tanítók és a munkaadók egy része is hadba vonult. Az *utcai világlátás korlátozása* növelte az erőszakos cselekmények elszaporodását. „A háborús romantika és a háború kegyetlenségei a gyermek- és fiatalkorúak könnyen befolyásolható gondolat- és érzelmvilágában veszélyes reakciókat váltottak ki.”⁵⁶ *Gyakori* volt a pisztolyok, illetve különböző lőfegyverek eltulajdonítása, illetve még olyan eset is előfordult, mikor az elkövetők a harctéren hősi halált halt katonák sírját az ezüst tisztai jelzőjének megszerzése végett törték fel.⁵⁷

Baranyában nemcsak közvetetten lehetett érezni a háború okozta növekedését a bűnelkövetésnek. Ahogy az az ítéletekből is kitűnik, Siklós és Nagyharsány környékén állomásozott a cs. és kir. 4. és 5. gyalogzászlóalj, valamint a 8. huszárezred és több bosnyák gyalogezred is. *Gyakori volt*, hogy a katonákkal kapcsolatba kerültek a fiatalok és az általuk bűncselekmény útján (általában sikkasztás) megszerzett, a kincstár tulajdonát képező katonai ruházatot, illetve katonai bakancsot megvásárolták néhány koronáért és így az orgazdaság tényállását valósították meg. Továbbá a katonák több községben istállóban voltak elszállásolva, ahol az értékeiket nem lehetett elzárni, és ezt a „kínálkozó alkalmat” kihasználva ellopták azokat. Ezek általában kisebb értékre elkövetett lopások voltak, melyeket próbára bocsátással szankcionált a bíróság.

Ritka volt az olyan eset, mint például, amit *17 éves Tukodi Sándor és Csörge Károly* követtek el. Ugyanis 1916 decemberében a visovölgyi vasútállomás közelében egy vasúti szerencsétlenségből adódó alkalmat kihasználva, vagyis „közveszély színhelyén” az összetört vasúti kocsikat fosztogatták. Ezt követően pedig az orosz csapatok elől menekülő körösmezői lakosság vagyontárgyait tulajdonították el a felügyelet nélkül maradt vasúti kocsikból. A bíróság meg is állapította, hogy „nagyobb fokú erkölcsi süllyedés és rosszakarat” jellemzi a fiatalokat, hogy vasúti szerencsétlenség illetve csata

közelében valószínűsítették meg a deliktumokat, ezért szigorúan szankcionálta, egy évi fogházra ítélte őket.⁵⁸

Vámbéry azt a tényt, hogy a Bn. és az Fb. nem bírta megfékezni a fiatalkorúak kriminalitásának emelkedését, nem a törvények fogyatékoságaira vezeti vissza. Természetesen voltak hiányosságok, de alapvetően *jónak látta a rendszert*, és ennek *továbbfejlesztését javasolta* a háború lezárását követő időszakra.⁵⁹ *Véleményem szerint* is egy rendezett közállapotokra megalkotott jogszabály eredményességét és hatékonyságát nem célravezető háború idején mérni. De ugyanakkor ez egy nagyon jó próbálja is volt a rendszernek, és szerintem a körülményekhez képest a hadi állapotok idején is megállta a helyét.

D. A társadalmi összefogás és a patronázs

Bár a dolgozatomban a jogi szabályozásra helyeztem a hangsúlyt, mégis meg kell említeni a kriminalitás háttérbe szorítása érdekében munkálkodó társadalmat, mint szabályozást kiegészítő, kiegészítő közönséget. Ez nemcsak egy lehetőségként jelentkezett, hanem ahogy *Angyal Pál* is fogalmaz, ez egyenesen kötelessége is volt a civil szférának: „A hol a bűnözés oka az egyéni akaraton kívül egyszersmind valamely erejében társadalmilag csökkenthető tényező is, ott az elkövetett büntetendő cselekményért nemcsak az egyént, hanem társadalmat is terheli a felelősség, s e felelősség határozottan kötelezettséget ró a társadalomra.”⁶⁰ Sőt *Finkey* a büntetőjog egyik melléktudományának nevezi.

Ennek érdekében *számos társadalmi szervezet alakult*, például az Országos Gyermekvédő Liga, a Patronázs Körök Országos Szövetsége, az Ügyvédi Kamara Gyermekvédő Bizottsága. Továbbá az *egyházak és a korabeli jogász társadalom* szerepvállalása is jelentős volt, itt kiemelendő Balogh Jenő, Szilágyi Artúr Károly és Angyal Pál munkássága.

A rabsegélyezés ügyében is *több tanácskozást tartottak*, ezek közül nagy jelentőséggel bírt az 1907-ben Pécsen megtartott első Országos Rabsegélyező Konferencia. A tanácskozás hatására egy *szemléletváltás* is megfigyelhető volt, mivel a rabsegélyezés fogalmát a komplexebb patronázs váltotta fel, ami alatt azon intézmények és intézkedések foglalata értendő, melyek arra voltak hivatva, hogy a nevelés, segélyezés, gyógyítás, munkaszerzés, menedék nyújtása által a bűncselekmények elkövetésétől visszatartsák az embereket, illetve a büntetett embereknek segítsenek új életet kezdeni a büntetésük kiállását követően. Természetesen e tevékenységnek a gyermek- és fiatalkorúaknál még hatványozottabb érvényesítése volt kívánatos. De sajnos a kezdeti lelkesedés a társadalom részéről hamar *megtorpant*. Ahogyan a korabeli

évkönyvekből kiderül, 1913-ra nagyon sok szervezet csak névlegesen működött, ezért erőteljes kritikák érték őket.

E. Összegzés

A korabeli jogászok következőképpen vélekedtek a rendszerről, amit a törvények és a társadalmi együttműködés teremtett meg: „Alapgondolatában és szerkezetében az a koncepció, amelyet a Bn. és a Fb. megvalósítani igyekeznek, életrevaló és egészséges. A legnyomatékosabb kifogás, amely ellene emelhető, a végrehajtásnak részint emberi, részint nemzeti gyarlósága.”⁶¹ A gyermekvédelmi törvények és a Bn. valamint a végrehajtási szabályainak megalkotásakor már éles kritikák érték ezeket a jogszabályokat és sokan a patronázs szervezetek kevésbé hatékony rendszerét is bírálták. Természetesen voltak fogyatékoságai az intézményeknek és a világháború is kedvezőtlen volt a megkezdett reformokra nézve, de mégis *véleményem szerint* hatalmas teljesítmény volt az a magyar jogászságtól és társadalomtól, hogy felismerve a problémát rövid idő alatt és szűkös anyagi lehetőségek mellett fel tudták építeni ezt a hatékony rendszert. Ha visszatekintünk a kiindulópontra (nagyraoszt azonos anyagi, eljárási és végrehajtási szabályok vonatkoztak a felnőttekre és a fiatalokra, valamint a társadalom is sokkal passzívabb volt), ahhoz képest ez hatalmas eredménynek tekinthető. Bár a háború miatt pontos statisztika nincs és a hadiállapot is jelentősen torzította a képet, mégis nagyon sok gyermek és fiatal köszönhette megmenekülését a romlott és züllött környezetéből továbbá a „megjavulását”, a nevelését. Ebben a tevékenységben kiemelendő az értelmiség és különös tekintettel a korabeli jogászság jogalkotói és társadalmi munkája. A *Pécsi Kir. Törvényszék*, 1914-től pedig a *Pécsi Fiatalkorúak Bírósága* eljárása során törekedett a törvényhozó célkitűzéseinek megvalósítására és a jogszabályok szellemiségével való azonosulásra. A korlátozott lehetőségekhez képest sikeresen teljesítette a feladatát.

Véleményem szerint példa értékűnek tekinthető ez az összefogás, és bár a társadalmi, gazdasági és jogi körülmények is változtak, mégis egyes gondolatai és jogi megoldásai a mai jogászság és a törvényhozó számára is megfontolandó és bizonyos mértékben recipiálandó lenne.

Jegyzetek

- ¹ Angyal Pál: *Fiatalkoruk és büntetőnovella*. Athenauem Kiadó, Budapest 1912. 5. o.
- ² Balogh Jenő: *Fiatalkorúak és büntetőjog*. Athenauem Kiadó, Budapest 1909. 19. o.
- ³ Szabó András: *A fiatalkorúak és a büntetőjog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1961. 29. o.
- ⁴ Balogh Jenő: *A fiatalkorúak bíróságai Észak Amerikában*. Jogtudományi Közöny 1905. 51. sz. 417. o.
- ⁵ Finkey Ferenc: *A fiatalkorúak büntetőjog Észak-Amerikában*. Athenaeum Kiadó, Budapest 1913. 9. o.
- ⁶ Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Grill Kiadó, Budapest 1909. 27. o.
- ⁷ 1901. évi VIII. tc. az állami gyermekmenhelyekről és az 1901. évi XXI. tc. a közsegélyre szoruló hét éven aluli gyermekek gondozásáról
- ⁸ 1878. évi V. tc. a magyar büntető törvénykönyv a büntettekéről és a vétségekről és a miniszteri indoklása
- ⁹ Finkey: i. m. VI. 169. o.
- ¹⁰ 1908. évi XXXVI. tc. a büntető törvénykönyv és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és a miniszteri indoklása
- ¹¹ Balogh: i.m. II. 123. o.
- ¹² Szabó: i.m. III. 40. o.
- ¹³ Angyal: i. m. I. 48. o.
- ¹⁴ Komoly vita alakult ki 1913-ban az Fb. kodifikációja során arról, hogy egyáltalán kell-e egy ilyen végrehajtási jogszabályt alkotni, és ha igen akkor milyen elvekre épüljön. Egyesek (például Baumgartner Izidor) a német jogalkotást tekintették irányadónak, ezt Vámbéry egyenesen elutasította a két jogrendszer anyagi jogi szabályainak eltérő voltára hivatkozva. Mások szerint (például Szüts Miklós, Melly Béla) nem volt meg a szükséges gazdasági háttér a Bn. végrehajtási rendszerének kiépítéséhez, és amúgy is a joggyakorlatban szokásjogi alapon megtalálhatóak voltak a szükséges elvek, ezért ők az Fb. megalkotását teljesen feleslegesnek tartották. Lásd a fiatalkorúak bíráiról és a fiatalkorúak ügyeiben követendő eljárásról szóló törvényjavaslatot. Magyar Jogászegyleti Értekezések 1913. szeptember VII. kötet. Franklin Társulat, Budapest 29-55. o.
- ¹⁵ BML: Pécs Fiatalkorúak Bíróságának iratai VII/2.b. (továbbiakban: Fbl.) 1916/1455/4, Auth János
- ¹⁶ BML: Fbl. 1914/182/13, Schnerdenberg István
- ¹⁷ BML: Fbl. 1916/2037/10, Vas Lajos
- ¹⁸ BML: Fbl. 1914/227/11, Verle Károly
- ¹⁹ BML: Fbl. 1916/467/14, Dinkovics István
- ²⁰ BML: Fbl. 1914/242/13, Farkas Mihály
- ²¹ 1910. nov. 22. 7281. sz. Angyal Pál – Kún Béla – Láday István – Rottenbiller Fülöp – Tóth Béla: *A fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogszabályok magyarázata*. I. rész. Politzer Zsigmond és fia könyvkereskedése, Budapest 1911. 63. o.
- ²² Oberschall Pál: *A büntető novella törvényjavaslatáról*. Jogállam 1907. szeptemberi füzet, 498. o.
- ²³ CJH: Bn. miniszteri indoklása
- ²⁴ BML: 1910/8806, Jankovics Sándor
- ²⁵ BML: 1912/7663, Szirmai Károly
- ²⁶ Balogh Jenő: *Néhány adat a próbárbocsátás fejlődéséhez*. Jogállam 1910. 491. o.
- ²⁷ CJH: Bn. miniszteri indoklása
- ²⁸ Angyal – Kún – Láday – Rottenbiller – Tóth: i.m. 81. o.

- ²⁹ Angyal Pál – Kún Béla – Ládai István – Rottenbiller Fülöp – Tóth Béla: A fiatalokorra vonatkozó büntetőjogszabályok magyarázata. II. rész. Politzer Zsigmond és fia könyvkiadó, Budapest 1912. 164. o.
- ³⁰ BML: Fbl. 1916/2971, Bakos János
- ³¹ BML: Fbl. 1916/2967, Gayer Ádám
- ³² BML: Fbl. 1914/107/8, Perin Vince és társai
- ³³ 1913. évi XXI. tc. a közveszélyes munkakerülőről
- ³⁴ BML: Fbl 1914/269/16, Pétermann Teréz
- ³⁵ BML: Fbl. 1914/94/18, Németh Katalin
- ³⁶ Vámbéry Rusztem: Büntetőjog II. kötet. Grill Kiadó, Budapest 1908. 122. o.
- ³⁷ BML: Fbl. 1914/27, Mandics Natália
- ³⁸ Az 1886-ban alakult Pécsi Patronage Kör és a helyi Rabsegélyező Egylet 1912-ben egyesült Pécs-Baranyai Patronage Egylet név alatt, mely jelentősen előmozdított a megyében a rabsegélyezés ügyét. Öt szakosztály alakult: Segélyezési, Pártfogói, Jogvédői, Fogházlátogatói és a Leányjavító Nevelőintézeti Szakosztály. A rabsegélyező egylet 1907. óta tartott fenn menházat, mely tevékenységét széles körű társadalmi bázis támogatja. Márfi Attila: Rabsegélyezés a Dél-Dunántúlon a dualizmus alatt. Győri tanulmányok 2000. 23. sz. 155-163. o.
- ³⁹ BML: Fbl. 1914/25, König Ferenc
- ⁴⁰ BML: Fbl. 1911/3162, Vas Mária
- ⁴¹ 27. 300/1909 I.M. rendelet
- ⁴² BML: Fbl. 1912/8914, Törgyeki István
- ⁴³ BML: Fbl. 1916/2163/8, Horvatics Antal
- ⁴⁴ BML: Fbl. 1914/233/11, Höbler Pál
- ⁴⁵ Balogh: Fiatalkorúak és büntetőjog. 260. o.
- ⁴⁶ BML: Fbl. 1917/147/25, Skrobák Károly
- ⁴⁷ Angyal – Kún – Ládai – Rottenbiller – Tóth: A fiatalokorra vonatkozó büntetőjogszabályok magyarázata. I. rész. 142. o.
- ⁴⁸ Angyal – Kún – Ládai – Rottenbiller – Tóth: A fiatalokorra vonatkozó büntetőjogszabályok magyarázata. I. rész. 147. o.
- ⁴⁹ A fiatalokorúak bírairól és a fiatalokorúak bűnügyeiben követendő eljárásról szóló törvényjavaslat. Magyar Jogászegyleti Értekezések 1913. szeptember VII. kötet 33. o.
- ⁵⁰ Angyal – Kún – Ládai – Rottenbiller – Tóth: A fiatalokorra vonatkozó büntetőjogszabályok magyarázata. II. rész. 114. o.: 27. 300/1909. I. M. rendelet
- ⁵¹ A magyar jogászegylet büntetőjogi bizottságának tanácskozásai a büntető-novella tárgyában. Magyar Jogászegyleti Értekezések 1907. november IV. füzet. 32. o.
- ⁵² Bn. miniszteri indoklása
- ⁵³ Vámbéry Rusztem: A fiatalokorúak bírósága a háború alatt és a háború után. Jogállam, Budapest 1917. 3. o.
- ⁵⁴ Például BML: Fbl. 1918/407/17 Krakwarth József és társai ügye, amikor Radics Antal zárt pincéjét feltörve öt liter bort loptak 25 korona értékben.
- ⁵⁵ BML: Fbl. 1917/1792/11, Dörömböző Karolina
- ⁵⁶ Vámbéry: i.m. 5. o.
- ⁵⁷ BML: Fbl. 1916/1437/12, Tóth János
- ⁵⁸ BML: Fbl. 1917/1784/12, Tukodi Sándor, Csörge Károly
- ⁵⁹ Vámbéry: i.m. 74. o.
- ⁶⁰ Angyal Pál: A rabsegélyezés reformja. Taizs Könyvnyomda, Pécs 1907. 3. o.
- ⁶¹ Vámbéry: i.m. 76. o.

Nagy Noémi

Az önvádra kötelezés tilalma az USA Legfelsőbb Bíróságának jogértelmezésében*

Jelen tanulmány a XXIX. Országos Tanulmányi Diákköri Konferencián első helyezést elért, azonos című pályamű alapján készült. Mivel jelen kötetben a tanulmány egészben való közzétételére nem volt mód, ezért úgy döntöttem, kihagyom a dolgozatnak egyébként igen fontos részét képező elméleti-történeti alapvetést, amely a szabadságjogok Egyesült Államok-beli fejlődés-történetének és az amerikai alkotmány létrejöttének bemutatásán kívül a U.S. Supreme Court szerepéről és ítélezésének irányvonalairól is értekezik. Ehelyütt csupán arra szorítkozom, hogy – a tanulmány címének megfelelően – az ötödik alkotmánykiegészítésbe foglalt önvádra kötelezés tilalmára épülő legfelsőbb bírósági joggyakorlatot bemutassam, s csupán a záró gondolatok között fogom érinteni az ezen joggyakorlat alapján kikristályosodó tendenciákat, tágabb összefüggéseket.

I. Az önvádra kötelezés tilalmának történeti gyökerei

Az Egyesült Államok alkotmánya és az annak szerves részét képező Bill of Rights alapvetően táplálkozik az angol alkotmányos gondolkodás hagyományaiból (egészen a Magna Chartáig visszamenőleg¹). Mivel a dolgozat az önvádra kötelezés tilalmára (privilege against self-incrimination) összpontosít, ezért azt tesszük tüzetes vizsgálat tárgyává, hogy az ötödik alkotmánykiegészítésbe foglalt (büntető)eljárásjogi rendelkezésnek konkrétan milyen történelmi előzményei vannak. Ez azért is fontos feladat, mert – *Frankfurter* főbíró szavaival élve – az amerikai szabadságjogok története nem kis mértékben az eljárásjog története.² *Douglas* főbíró pedig egy 1951-es ügyben arra mutatott rá, hogy a Bill of Rights legtöbb rendelkezése az eljárással kapcsolatos, s hogy “a szigorú eljárásjogi biztosítékokhoz való rendíthetetlen hűség a jogegyenlőség legfőbb biztosítója”.³

A „*nemo tenetur*” gyökerét a 17. századi Angliában kell keresnünk. Amióta 1534-ben VIII. Henrik megalapította saját, állami egyházát (*Act of Supremacy*), a katolikusok, kvékerek és puritánok ellen folytatott vallási üldözés egyre hevesebbé vált. Százakat vetettek alá kínvallatásnak, majd

* E tanulmány alapjául szolgáló azonos című dolgozat a XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Római Jog és Egyetemes Állam- és Jogtörténet Tagozat” szekcióban első helyezést ért el. Konzulens: Dr. Herger Csabáné

börtönöztek be vagy végeztek ki azért, mert megtagadták az eskütételt (*oath ex officio*), ami tulajdonképpen egyet jelentett a beismerő vallomással. Elkeseredett küzdelmük jelképe *John Lilburne* posztókéészítő tanonc lett, akit 1637-ben börtönöztek be lázító könyvek szállítása miatt. A hírhedt Csillagkamara (*Star Chamber*) előtt – a vád természetének bárminemű ismerete nélkül – meg kellett volna esküdnie a Bibliára, hogy a valóságnak megfelelően válaszol minden kérdésre. A férfi ezt megtagadta, ami azzal járt, hogy bíróság elleni engedetlenségben (*contemp of court*) marasztalták. Lilburne kitartó makacssága egész Anglia figyelmét a Star Chamber és megfelelő egyházi szerve, a *High Commission* inkvizitórius (nyomozóelvi) eljárásaira irányította, s küzdelme eredményeként – I. Károly kétségbeesett tiltakozása ellenére – az angol „hosszú parlament” 1641-ben eltörölte a két gyűlölt felsőbbbíróságot.⁴ Annak jogi elismerése azonban, hogy senki sem köteles önmaga ellen tanúskodni, érdekes módon nem történt meg sem az 1689-es Jogok kérvényében, sem az angol Bill of Rights-ban, pedig azt Cromwell hadserege (*Declaration of the Army*) és a levellerek (*The Humble Petition of Many Thousands*) is követelték. Egyes szerzők (McCauley, Fortescue) álláspontja szerint egy ilyen nyilatkozat inkább gyengítette, mint erősítette volna a tilalmat, ami egyébként is úgy beivódott már a köztudatba, hogy törvénybe foglalása hasonlatos lett volna a gravitáció „jogának” elismeréséhez.⁵ Nem igazolható Wigmore professzor véleménye, mely szerint az új-angliai telepesek első nemzedéke számára ismeretlen fogalom volt az önvádra kötelezés tilalma.⁶ Cáfolataképp elég, ha vetünk egy pillantást a massachusettsi Body of Liberties büntető anyagi- és eljárásjogi rendelkezéseire. A charta tiltotta az embertelen, barbár és kegyetlen testi büntetéseket. A halálbüntetést ebben a korszakban még széles körben alkalmazták, a kínvallatást viszont csak korlátok között, abban az esetben engedélyezték, ha nem állt rendelkezésre elegendő bizonyíték a bűnösség igazolásához. Ekkor sem lehetett azonban azt embertelen módon végrehajtani:

„No man shall be forced by torture to confess any crime against himself nor any other unless it be in some capital case, where he is first fullie convicted by clear and sufficient evidence to be guilty, after which if the cause be of that nature, that it is very apparent there be other conspirators, or confederates with him, then he may be tortured, yet not with such tortures as be barbarous and inhumane.”⁷

A rendelkezés kissé homályos fogalmazásmódja kétséget ébreszthet az olvasóban, mint ahogyan kétséget ébresztett *Richard Bellingham*-ben, Massachusetts kormányzójában is. Ő Plymouth kormányzójához fordult azzal a kérdéssel, hogy mégis „mennyire lehet valakiből egy főbenjáró

bűncselekmény elkövetésére vonatkozó vallomást kicsikarni”. *Bradford* kormányzó három miniszterének továbbította a kérdést. A válasz nemigen szolgálhatott Bellingham meglegedettségére: a bíró csak a meggyőzés erejét használhatja a vallomás megszerzésére; semmiféle erőszakos módszer vagy igazmondásra kötelező eskü tételének kikényszerítése nem megengedett.⁸ Ez a vélemény és Massachusetts korai bírói ítéletei is igazolják, hogy a puritán gondolkodásmód (mely még a szigorúan konformista Virginiára is hatott!) az oath ex officio-t a tortúra fogalma alá vonta. Tény, hogy a gyarmati bírósági rendszer csúcán álló királyhű kormányzói különbíróságok gyakran semmibe vették a telepések jogait, ez azonban még inkább megerősítette a gyarmatok azon szándékát, hogy alkotmányos előírassá tegyék az önvádra kötelezés tilalmát. Az Egyesült Államok létrejöttékor hét állam⁹ alaptörvénye tartalmazta ezt a kiváltságot, mely a szövetségi alkotmányba 1791-ben került be a Bill of Rights ötödik cikkelyeként: „*No person (...) shall be compelled in any criminal case to be a witness against himself*”, azaz senkit sem lehet arra kényszeríteni, hogy bármely büntetőügyben önmaga ellen tanúskodjon.¹⁰

II. Az önvádra kötelezés tilalmának értelmezési alapjai¹¹

Az ötödik alkotmánykiegészítésbe foglalt rendelkezés – melyet az Alkotmány szövegezői a bizonyítékok elsőbbségének elvéből vezettek le¹² – *alapjául fekvő politikai célkitűzések* meglehetősen bizonytalanok, a Legfelsőbb Bíróság ennél a kérdésnél általában értékhalmozást (*complex of values*) jelöl meg. (1.) A korábbi ügyekben gyakran hivatkoztak az ártatlanok védelmére és az igazság kiderítésére, de mostanra, úgy tűnik, a bírák megállapodtak két célkitűzésnél: a büntetőeljárás *akkuzatórius* (vádeltvi) rendszerének fenntartása az *inkvizitórius* (nyomozóelvtvi) rendszerrel szemben, továbbá a magánélet védelme az indokolatlan kormányzati beavatkozásokkal szemben.¹³

A Bill of Rights büntetőeljárás-jogi biztosítékai – csakúgy, mint az Alkotmány legtöbb szabadságjogi rendelkezése – *csak a kormányzatot kötik*, nem vonatkoznak magánszemélyek cselekményeire. (2.) Ha például egy magánszemély betör valakinek az otthonába, s az ott talált bizonyítékot átadja a rendőrségnek, a vádlottat nem védi a negyedik alkotmánykiegészítés.¹⁴ Mindazonáltal vannak körülmények, melyek folytán egy ilyen „magánakció” mégis kormányzati tevékenységnek minősül: ha a magánszemély közfeladatot lát el, ha a jogellenes magatartásra az állam adott felhatalmazást, illetve, ha a magánvállalat olyan mértékben összefonódott az állam tevékenységével, hogy az egyik közvetlenül a másik jelenléte folytán jut nyereséghez.¹⁵

Az önvádra kötelezés tilalmára nemcsak a vádlott, hanem *a tanúk is hivatkozhatnak*. (3.) Utóbbi esetben ugyanakkor a bírónak mérlegelési lehetősége van, abból kifolyólag, hogy a kiváltság nemcsak azokra a válaszokra vonatkozik, melyek önmagukban a vád alapjául szolgálhatnak, hanem azokra is, melyek közvetlen kapcsolatot hoznak létre a bizonyítékláncban. A tanúnak ésszerű oka kell legyen a gyanúba keveredéstől való félelemre (*reasonable apprehension of incrimination*). A bíró csak akkor vonhatja meg a tanúságtétel megtagadásának jogát, ha az eset összes körülménye alapján világosan megállapítható, hogy a kérdésre adandó válasz a tanú számára nem jár az önvád veszélyével.¹⁶ A kiváltságra kifejezetten hivatkozni kell, különben a bíróság úgy tekinti, mintha a tanú lemondott volna ezen jogáról. (4.)

Amennyiben a vádlott úgy dönt, hogy kiáll a tanúk padjára, az ügyészi keresztkérdések tüzeiben már nem tagadhatja meg a vallomástételt, s mint a többi tanúnak, neki is igazat kell mondania. Ha kiderül, hogy hazudott, hamis tanúzásért vádat lehet emelni ellene.¹⁷ Amennyiben viszont a vádlott egyáltalán nem tesz vallomást, *hallgatását* az ügyész vagy a bíró *nem használhatja fel az esküdtek befolyásolására*. (5.) A Legfelsőbb Bíróság szerint ennek megengedése a vádlott megbüntetését jelentené azért, mert élni kívánt alkotmányos jogával.¹⁸ Egy későbbi ügyben pedig kimondták, hogy a bírónak kifejezetten fel kell hívnia az esküdtszék figyelmét, hogy hagyják figyelmen kívül a vádlott hallgatását, s ne vonjanak le belőle kedvezőtlen következtetéseket.¹⁹

Az önvádra kötelezés tilalma *személyes kiváltság*, azt jogi személyek, egyéb szervezetek nem vehetik igénybe. (6.) Így például a társaság nem tagadhatja meg üzleti könyveinek kiadását, ha arra bírósági végzés kötelezi, továbbá a társaság munkavállalója a társasággal kapcsolatos kérdésekre köteles választ adni, illetve a cégiratokat bemutatni, még akkor is, ha azok őt személyesen érintik (és esetleg gyanúba keverik).²⁰ A tanúságtétel megtagadásának jogára bármilyen eljárásban lehet hivatkozni, ha a válasz később bűnügyi természetű (*criminal in nature*) eljárásban felhasználható.²¹ (7.) A védelem csak *kötelező önvád (compulsory incrimination)* esetén áll fenn, amikor a vallomástétel jogilag kikényszeríthető kötelezettség, tehát megtagadásához jogkövetkezmény fűződik. (8.) Ez alatt nemcsak börtönbüntetést kell érteni: ide tartozik a közalkalmazotti jogviszony megszüntetése vagy az ügyvédi kamarából való kizárás is.²²

A tilalom csak a tanúvallomásokra, illetve azzal egyenértékű kijelentésekre (*testimonial disclosures*) vonatkozik.²³ (9.) Nem lehet rá hivatkozni például akkor, ha a gyanúsítottat bizonyos szavak felolvasására, írásminta, ujjlenyomat vagy vérminta adására, felismerésre bemutatásnál sorban állásra,²⁴ illetve véralkoholszint-próba elvégzésére²⁵ kötelezik. A szabály

nem érvényesül a személyes iratok esetében, melyek bemutatására jogszerűen senkit sem lehet kötelezni. Kivételt jelent a kivétel alól a jogszabály által előírt nyilvántartások köre, melyek a gazdasági élet megfelelő működésének eszközei, s mint ilyenek, tulajdonképpen a kormány tulajdonát képezik (*required records doctrine*).²⁶

Szorosan ide kapcsolódik a legfelsőbb bírósági döntések különféle „bevallásokkal” kapcsolatos csoportja (*reporting and disclosure*). Az esetek hosszú sora 1927-ben kezdődött a *United States v. Sullivan* ügygel,²⁷ amelyben egyhangú döntés született: az ötödik alkotmánykiegészítés nem mentesíti a szeszcsempészt a jövedelemadó-bevallás alól azon az alapon, hogy ezzel felfedné a jövedelem forrásának törvénytelenységét. A Bíróság döntésén felbuzdulva a Kongresszus gyorsan törvényt alkotott a szerencsejáték-adóról. A játékosoknak ezentúl nemcsak az általános jövedelemadót kellett befizetniük, de a Kongresszus külön adót vetett ki a szerencsejátékból származó jövedelmükre is. Ezen kívül minden évben nyilatkozniuk kellett üzleti tevékenységükről, a vállalkozás székhelyének és az alkalmazottak nevének megjelölésével. A Legfelsőbb Bíróság – jórészt a Sullivan-ítéletre támaszkodva – alkotmányosnak minősítette a törvényt.²⁸

Nem talált viszont megerősítésre az a szövetségi törvény, amely a kommunista párt tagjait kötelezte a párttagságukkal kapcsolatos nyilatkozattételre. A Bíróság a két eset fokozottan eltérő (büntetőjogi) természetére hivatkozott:

„In Sullivan the questions in the income tax return were neutral on their face and directed at the public at large, but here they are directed at a highly selective group inherently suspect of criminal activities. Petitioners’ claim are not asserted in an essentially noncriminal and regulatory area of inquiry, but against an inquiry in an area permeated with criminal statutes, where response to any of the form’s questions in context might involve the petitioners in the admission of a crucial element of a crime.”²⁹

Alig tizenöt évvel a Kahriger-ügy után a Bíróság megváltoztatta álláspontját a szerencsejáték-adóval kapcsolatos bejelentési kötelezettséget illetően. Az azóta született büntetőjogi tárgyú törvények azt eredményezik, hogy a nyilatkozattétel immáron az önvád valós és értékelhető („*real and appreciable*”), nem pedig képzeletbeli és alaptalan („*imaginary and unsubstantial*”) veszélyét rejti magában. Az a vélemény, miszerint a játékban való részvétel egyben a vallomástétel megtagadásának jogáról való lemondást is jelenti – mivel a szerencsejátékhoz való alkotmányos jog nem létezik – teljesen kiüresítené az önvád-klauzula tartalmát. A Bíróság fokozottan ügyelt arra, hogy az esetet a Saphiro-ügyben kifejtett „*required records*” tantól megkülönböztesse.³⁰

A „required records” tan mellett a Bíróság kialakította a „*versengő érdekek*” elméletét („*compelling reasons unrelated to criminal law enforcement*”), melynek értelmében „vallomástételre” (név és cím megadása, gyermek bemutatása stb.) lehet kötelezni a vádlottat, amennyiben a kormány erősebb érdeket tud igazolni, mint az alkotmányos alapjogok védelme vagy a büntetőeljárás akkuzatórius rendszerének fenntartása. A *Baltimore Dep’t of Social Services v. Bouknight* ügyben³¹ – amikor a gyermekének elrablásával gyanúsított anyát a bírósági végzés a gyermek előadására kötelezte – az erősebb érdek a gyermek biztonsága volt. Egy esetben fordulhat elő, hogy a tanút kötelezni lehet a vallomástételre: ha a törvény *mentességet* biztosít számára a büntetőjogi következmények alól. (10.) Ha a tanú a mentesség birtokában sem hajlandó vallomást tenni, bírósággal szembeni engedetlenségért (*contempt of court*) akár szabadságvesztéssel is büntethető.³² Az első mentességi törvényt 1710-ben cikkelyezte be az angol parlament, mely nemsokára széles körben elterjedt a gyarmatokon is. Az első *szövetségi* mentességi törvény 1857-ből származik, mely arról biztosította a kongresszusi bizottság előtt tanúskodót, hogy *nem fognak ellene vádat emelni* a vallomásával érintett bűncselekmény miatt. Az 1868-as immunitási törvény ezzel szemben azt mondta ki: *nem lehet felhasználni a vallomást* későbbi eljárások során. A Legfelsőbb Bíróság ezt a törvényt alkotmányellenesnek találta, mivel a tilalom kizárólag a jövőbeli eljárásokra és csak az elsődleges bizonyítékokra vonatkozott (a származékos bizonyítékokra nem), ráadásul a mentesség tartalma nem volt azonos terjedelmű az ötödik alkotmánykiegészítésbe foglalt kiváltsággal, melynek helyettesítésére létrejött.³³ Ezt követően a Kongresszus olyan törvényt alkotott, mely immáron a „*transactional immunity*”³⁴ szellemében született. Ezt a Bíróság fenntartotta³⁵, majd az immunitási törvények alkotmányosságával kapcsolatos álláspontját 1956-ban is megerősítette.³⁶ Nehézség csak azután merült fel, hogy 1964-ben az államok számára is kötelezővé tették a *self-incrimination clause* alkalmazását (lásd az 5. pontot). A szövetségi kormányzat ugyanis mentesíthet egy szövetségi tanút a tagállami eljárásokra kiterjedő hatállyal is, ez azonban fordítva nem működik; az egyes államok csak saját joghatóságukon belül cselekedhetnek. Másrésztől viszont súlyosan csorbítaná az államok büntetőeljárás sikeréhez fűződő érdekét, ha csak azért vonnák meg tőlük a vallomás kikényszerítésének lehetőségét, mert „idegen” eljárásokban nem tudnak tanúiknak mentességet biztosítani. A Legfelsőbb Bíróság a megoldást a *use immunity* használatában látta, és kimondta, hogy a szövetségi jog nem kötelezheti önvádra az állami tanút, kivéve, ha a szövetségi hatóságok nem használhatják fel a tanú vallomását vagy az abból származó bizonyítékot.³⁷ A döntést követően a Kongresszus – a *use immunity* elvén alapuló – új törvényt alkotott, melyben hatályon kívül

helyezte az összes korábbi immunitási törvényt. Az új törvény átment az alkotmányossági próbán:

„Transactional immunity, which accords full immunity from prosecution for the offense to which the compelled testimony relates, affords the witness considerably broader protection than does the Fifth Amendment privilege. The privilege has never been construed to mean that one who invokes it cannot subsequently be prosecuted. Its sole concern is to afford protection against being forced to give testimony leading to infliction of ‘penalties affixed to criminal acts’.”³⁸

III. A Bill of Rights és a tizennegyedik alkotmánykiegészítés: az inkorporációs vita

Az Egyesült Államok szövetségi rendszerében a büntető-igazságszolgáltatás elsődlegesen az államok feladata. Rájuk az Alapító Atyák eredeti szándéka szerint a Bill of Rights sem vonatkozott.³⁹ Az 1868-ban beiktatott tizennegyedik alkotmánykiegészítés – a Legfelsőbb Bíróság következetes álláspontja szerint – sem teszi kötelezővé az összes eljárási biztosítéknak az államokra történő alkalmazását,⁴⁰ „csupán” azt mondja ki, hogy „egyetlen állam sem hozhat vagy alkalmazhat olyan törvényt, amely korlátozza az Egyesült Államok polgárait megillető előjogokat és mentességeket”, illetve „egyetlen állam sem foszthat meg valakit életétől, szabadságától vagy tulajdonától megfelelő törvényes eljárás (*due process of law*) nélkül”.⁴¹

A Bíróság a *Twining v. New Jersey* ügyben⁴² kimondta: elképzelhető, hogy néhány, szövetségi korlátozástól mentes jog a tagállami beavatkozásoktól is védett, de nem azért, mert ezen jogokat az első nyolc alkotmánykiegészítés felsorolja (így tartják a *teljes inkorporáció*⁴³ hívei), hanem azért, mert jellegüknél fogva magába foglalja őket a *due process* elve.⁴⁴ Később a *Palko v. Connecticut* ügyben⁴⁵ Cardozo főbíró vállalta magára azt a feladatot, hogy választóvonalat húzzon a Bill of Rights tagállami korlátozásoktól védett és nem védett rendelkezései között. A jogokat lényeges (*essential*) és nem lényeges (*nonessential*) csoportokra osztotta, s kimondta: az egyes államok mindaddig szabadon igazgathatják büntetőeljárásukat, amíg nem sértik meg az igazság valamely alapvető elvét.⁴⁶ Ez nem jelent mást, mint a *szelektív inkorporáció* elvének elfogadását, azaz a Bill of Rights egyes rendelkezéseinek külön-külön, esetről esetre történő vizsgálatával kell eldönteni, hogy melyek minősülnek alapvetőnek a „rendezett szabadság” szempontjából („*very essence of a scheme of ordered liberty*”).⁴⁷ Ennek megfelelően a Legfelsőbb Bíróság 1925 és 1975 közötti esetjoga túlnyomó részt azzal foglalkozott, hogy a Bill of Rights mely rendelkezéseit teszi a

tagállamok számára kötelezővé a tizennegyedik alkotmánykiegészítés. A bírák végül hosszú folyamat eredményeképpen a Bill of Rights összes⁴⁸ előírását „inkorporálták”.⁴⁹ A Bill of Rights cikkelyeinek vizsgálatánál az volt a kiindulópont, hogy a megfelelő törvényes eljárás érvényesüléséhez feltétlenül szükséges alapjogot tartalmaznak-e. *Curtis* főbíró egy 1856-os véleményében azt írta, hogy a *due process* fogalma kétség kívül ugyanazt jelenti, mint a Magna Charta „*by the law of the land*” szavai. Ezzel még nem jutunk közelebb az igazsághoz, hiszen az Alkotmány semmilyen ezzel kapcsolatos pontosító rendelkezést nem tartalmaz. Curtis ezért az Alkotmány egész rendszerének vizsgálatát és az angol jog figyelembe vételét javasolta.⁵⁰ (Bár utóbbira több példát is találunk, a Legfelsőbb Bíróság nem érzi magát kötve az angol common law jogelveihez.) Nem képezte vita tárgyát a tortúra megítélése. A bírák szerint a kínvallatás – legyen szó akár testi, akár lelki kényszerről – semmilyen körülmények között nem megengedett. A *Chambers v. Florida* ügyben⁵¹ gyilkosság és rablás vádjával vettek őrizetbe (letartóztatási parancs nélkül) négy afro-amerikai férfit, majd több napon keresztül vallatták őket. Ez idő alatt senkivel sem találkozhattak. Az egy hét után kicsikart beismerő vallomások alapján a négy férfit halálra ítélték. A Legfelsőbb Bíróság ítéletében *Marshall* főbíró arra mutatott rá, hogy a kellő eljárás követelményéhez való ragaszkodás a történelem szomorú tanulságaiból fakad.⁵² Az önvádra kötelezés tilalmának inkorporációja csak 1964-ben⁵³ történt meg. Pár évvel korábban az *Adamson v. California* ügy alapkérdése az volt, hogy fűzhet-e az ügyész bíráló megjegyzéseket ahhoz, hogy a vádlott nem tett tanúvallomást, ezzel befolyásolva az esküdszéklet a bűnösség megállapításában. Ekkor a Bíróság még úgy találta, hogy – bár ez a cselekmény alkotmányellenes volna a szövetségi bíróságok előtt⁵⁴ – a tizennegyedik alkotmánykiegészítés nem kívánja meg a tagállamok bíróságaitól, hogy biztosítsák a vádlott tanúságtétel megtagadásához való jogát.⁵⁵ *Black* főbíró különvéleményében kifejtette: ez az ítélet igazolja a *Twining*-ügyben kifejtett álláspontot, miszerint a Bíróságot az Alkotmány korlátlan hatalommal ruházta fel, amelyet a testület időről időre arra használ, hogy a tisztességről és szabadságról alkotott mindenkori felfogásának megfelelően alakítsa az alkotmányos követelményeket.⁵⁶

IV. „Jogában áll hallgatni...”

Az 1966-os *Miranda v. Arizona* ügy⁵⁷ az ötödik alkotmánykiegészítéssel kapcsolatos leghíresebb ítélet, amely tökéletes példája a Warren-bíróság által képviselt bírói aktivizmusnak. Egészen idáig a vallomások alkotmányosságának megítélésére az angol common law bizonyítási jogában jól ismert „*voluntariness test*”-et alkalmazták, azaz a bíróság az eset összes körülmé-

nyeinek mérlegelésével döntötte el, hogy a vallomás önkéntes volt-e, vagy azt fenyegetés, esetleg erőszak hatására tették.⁵⁸

Az önvádra kötelezés tilalmával kapcsolatos első eset 1884-ből származik, melyet a Bíróság még egyértelműen a „voluntariness” teszt alapján ítélt meg, miközben figyelmeztetett a vallomás alapos vizsgálatának fontosságára.⁵⁹ A due process elvének alkalmazására a vallomások alkotmányosságának megítélésével kapcsolatban először 1897-ben⁶⁰ történt kísérlet, de ez egészen 1966-ig nem vált hivatalos állásponttá.⁶¹ A Miranda-ügynek éppen az az óriási jelentősége, hogy a *self-incrimination clause*-teljes mértékben (azt is mondhatnánk: *közvetlenül*) alkalmazandónak rendelte az őrizet alatti kihallgatások (*custodial interrogation*) során is – immáron az egyes államokra is kötelezően.⁶² Ez közelebbről azt jelenti, hogy bármilyen kérdés feltevése előtt a gyanúsítottat figyelmeztetni kell a következőkre: jogában áll hallgatni, bármi, amit mond, felhasználható ellene a bíróságon, jogában áll ügyvédet fogadni, amennyiben nem tud, hivatalból rendelnek ki neki egyet.⁶³ Innentől kezdve a bíróság nem vizsgálja, hogy a vallomás önkéntes volt-e vagy sem, hanem gondolkodás nélkül törli a bizonyítékok sorából, ha – a kötelező figyelmeztetés elmaradásával – a due process elvét megsértették. A „voluntariness” teszt és a due process követelményének különbözősége az önvád-klauzula céljának megjelölésében rejlik. Előbbi arra összpontosít, hogy a kikényszerített vallomás nem mindig szavahihető, utóbbi célja pedig az eljárás törvényes kereteinek megtartása – a bizonyíték megbízhatóságára tekintet nélkül.⁶⁴

Earl Warren főbíró így indokolta a Bíróság döntését: „Az ember azon kiváltsága, hogy önmaga ellen ne tanúskodjon, ami fenntartotta kontradiktórius eljárásunkat, az értékek összességén alapszik. Az összes elmélet egyetlen alapvető gondolat köré csoportosul. Az alkotmányosság lényege az, hogy a kormányzat iránti tisztelet összhangban legyen az állampolgárok méltóságával és integritásával. Ahhoz, hogy az állam és az egyén közti igazságos egyensúlyt fenn lehessen tartani, a kormányzatnak a teljes terhet a vállára kell vennie, és tisztelnie kell az emberi személyiség sérthetlenségét. Büntető igazságszolgáltatásunk vádelvi rendszere megköveteli, hogy az állam, ha meg akarja büntetni az egyént, saját független eszközeivel szerezze meg az ellene szóló bizonyítékokat, és nem azzal a kegyetlen, de egyszerű megoldással, hogy a vádolt személy szájából hallja.”⁶⁵

A Miranda-ügyet kezdettől fogva heves viták övezték. Sokan gondolták s gondolják úgy, hogy az önvádra kötelezés tilalma csak egy jogi alakiség (*legal technicality*), amely tulajdonképpen nem az ártatlanokat védi (hiszen ha valaki ártatlan, nincs rejtegetnivalója), hanem a bűnözőknek jelent kibúvót. Számtalanszor látjuk a televízióban, amint az alvilág közismert

alakjai gépiesen ismételtetik: „az ötödiket alkalmazom”.⁶⁶ A Miranda-szabály a támadások ellenére él és virul, legutóbb 2000-ben erősítette meg a Legfelsőbb Bíróság.⁶⁷

1. A Miranda v. Arizona ügy részletszabályai

A Miranda-szabályt számos későbbi eset kapcsán értelmezte és egészítette ki a Legfelsőbb Bíróság. A legfontosabb megválaszolendő kérdés az volt, hogy *mit kell az őrizet (custody) fogalma alatt érteni*.⁶⁸ A Bíróság erre egy objektív (az érzékelő személyétől független) tesztet dolgozott ki, melynek értelmében őrizetnek minősül minden olyan helyzet, amelyet egy ésszerű személy (*reasonable person*) akként ítélne meg. Figyelembe kell venni továbbá olyan tényezőket, mint például a rendőrök száma, a letartóztatás helye vagy a rendelkezésre álló fegyverállomány mennyisége.⁶⁹ A Bíróság egy 1980-as ügyben kifejtette, hogy *a Miranda-szabály nemcsak a „hivatalos” kihallgatásokra (interrogation) vonatkozik*, hanem azok rendeltetésbeli megfelelőire is, mint amilyen például a bűncselekmény elkövetésére való célozgatás vagy a szűrőpróbaszerű kérdésfeltevés. A Miranda-figyelmeztetés minden olyan esetben alkalmazandó, amikor a rendőrnek tudnia kell, hogy a feltett kérdésre nagy valószínűséggel a gyanúsítottra nézve terhelő válasz érkezik.⁷⁰ A döntés alapját képező tényállás főszereplőjét gyilkosság vádjával tartóztatta le a rendőrség, de az elkövetési eszközt nem találták meg. A gyanúsított, miután megfelelően tájékoztatták jogairól, nem kívánt vallomást tenni. A rendőrök ezt tiszteletben tartva nem kérdeztek tőle semmit, egymással viszont beszélgetésbe elegyedtek, melyben jelezték, hogy a bűncselekmény elkövetésének színhelye nagyon közel van egy fogyatékos gyermekek számára fenntartott iskolához, s hogy remélik, megtalálják a fegyvert, mielőtt bárki megsérülne. A gyanúsított ekkor elvezette őket a fegyver rejtékhelyéhez. A Legfelsőbb Bíróság úgy találta, hogy a rendőrök egymás közötti beszélgetése rendeltetésében nem felel meg egy kihallgatásnak, s az ezúton szerzett bizonyíték nem alkotmányellenes.⁷¹ Egy évvel későbbi döntésében a Bíróság megállapította, hogy egy bírósági végzés által a vádlott belátási képességének vizsgálatára elrendelt „börtöninterjú” – amikor pedig a védelem az elmeállapot kérdését fel sem vetette – a Miranda-szabály alkalmazásában kihallgatásnak minősül. Ebből a szempontból közömbös, hogy a vizsgálatot elmeorvos és nem nyomozó végezte, hiszen azzal, hogy a pszichiáter vizsgálati eredményeiről a tanúk padján beszámolt, elveszítette „semlegességét”, s tulajdonképpen a vád képviselőjévé lépett elő. Mivel a gyanúsítottat nem figyelmeztették jogaira, az elmeorvosi szakvélemény nem használható fel bizonyítékként.⁷²

A Miranda-üggyel kapcsolatban felmerülő újabb fontos kérdés a *Miranda-figyelmeztetés tartalma*. Az ítélet szövege pontosan tartalmazza, mit kell közölni a gyanúsítottal a kihallgatás megkezdése előtt, a bírák ugyanakkor hangsúlyozták, hogy ezt nem kell szó szerint elismételni, bármilyen egyéb módszer („*other fully effective means*”) megengedett, ha alkalmas a vádlott jogainak közvetítésére. Arra azonban nincs mód, hogy a vád képviselői bizonyítsák, hogy a gyanúsított – akit előzetesen nem oktattak ki – valamilyen úton-módon mégiscsak tisztában volt a jogaival.⁷³

A Miranda-figyelmeztetést követően a gyanúsított természetesen dönthet úgy, hogy vallomást tesz, a *hallgatás jogáról való lemondásnak* azonban mindig *szándékosnak és önkéntesnek kell lennie*, ami csak azután lehetséges, hogy megfelelően tájékoztatták jogairól. A figyelmeztetés megtörténtét követő, a bűncselekmény részleteinek felderítését célzó rendőri fortélyokkal szemben a bírói gyakorlat is elnézőbb. A hallgatás jogáról való lemondásnak nem kell kifejezettnek lennie. Ha a rendőr felolvassa a Miranda-figyelmeztetést, s azt a gyanúsított szemmel láthatólag megérti, majd magára nézve terhelő kijelentéseket tesz, a lemondást vélelmezni kell. Ha később bármi módon jelzi, hogy nem kíván a feltett kérdésekre válaszolni, a kihallgatást abba kell hagyni. Ha a gyanúsított beszélni kíván az ügyvédjével, a kihallgatást – beleértve a más bűncselekményre vonatkozó kérdéseket is – az ügyvéd megérkezétségig fel kell függeszteni, kivéve, ha annak folytatását maga a gyanúsított kezdeményezi. Miután a gyanúsított tanácskozott ügyvédjével, kihallgatását nem lehet az ügyvéd jelenléte nélkül újra kezdeni.⁷⁴

2. Kivételek a Miranda-szabály alól⁷⁵

A bűnüldözésben számos olyan helyzet adódhat, amikor nem lenne célszerű vagy biztonságos a Miranda-figyelmeztetést alkalmazni. Egy ilyen körülményt törvényesített a Legfelsőbb Bíróság a *New York v. Quarles* ügyben, amikor is egy élelmiszerboltban letartóztatott férfitől a rendőrtiszt jogainak felolvasása nélkül „tudakolta meg” fegyvere hollétét, amiről alaposan feltételezhető volt, hogy a gyanúsított nemrég rejtette el az üzletben. A *közbiztonsági kivétel* (*public safety exception*) alkalmazásának indoka tehát olyan helyzet fennállta, amely a társadalom biztonságát fenyegető veszéllyel jár.⁷⁶

Kivételt képez a Miranda-szabály alól a fedett nyomozó általi „kihallgatás” (*covert custodial interrogation*) is. Az *Illionis v. Perkins* ügyben⁷⁷ a Bíróság kimondta, hogy nem kell a Miranda-figyelmeztetést alkalmazni, amikor a gyanúsított nincs tisztában azzal, hogy rendőrtiszttel (*law enforcement officer*) beszél, s így tesz önkéntes (!) vallomást. A döntés ésszerű indoka az, hogy a Miranda-szabály a rendőri őrizet és kihallgatás

közötti kölcsönhatásban rejlő kényszer (*coercion inherent in the interplay between police custody and police interrogation*) ellen kíván védelmet nyújtani, mely kölcsönhatás nincs meg, ha a gyanúsított nem tudja, hogy nyomozóval beszél.

Nem kell felolvasni a gyanúsított jogait a letartóztatott személyek nyilvántartásba vétele előtt (*routine booking exception*). A kivétel a nyilvántartásba vételhez, illetve a tárgyalás előtti eljárásokhoz szükséges személyes adatokkal (*biographical data necessary to complete booking or pre-trial services*) kapcsolatos kérdésekre vonatkozik. Ha ilyen kérdésre a vádlottra nézve terhelő válasz érkezik, azt bizonyítékként fel lehet használni, egészen addig, amíg nem bizonyítható, hogy a kérdések burkolt célja terhelő vallomások kicsikarása volt.

Bár történt kezdeményezés a Miranda-figyelmeztetés mellőzésére kisebb súlyú bűncselekmények (*misdemeanors*)⁷⁸ esetén, a Legfelsőbb Bíróság ezt elutasította, mivel szerinte a Miranda-szabály minden őrizet alatti kihallgatásra vonatkozik, tekintet nélkül a gyanúsítás alapjául szolgáló cselekmény természetére vagy súlyosságára.⁷⁹

V. A „tilos fa tilos gyümölcse” elv

Az önvád-klauzula mit sem érne, ha a kikényszerített vallomást be lehetne mutatni a bírósági tárgyaláson. Ennek megakadályozására született meg az ún. *kizárási szabály* (*exclusion rule*), amely a jogellenesen megszerzett bizonyíték felhasználásának tilalmát jelenti. Ebből a tág megfogalmazásból is adódik, hogy a kizárási szabály nemcsak az alkotmányellenesen szerzett vallomásokra vonatkozik, hanem a negyedik alkotmány-kiegészítésbe ütköző módon lefolytatott házkutatások és foglalások eredményeire is.⁸⁰

A tilos fa tilos gyümölcse („*fruit of the poisonous tree*”) elvet 1914-ben⁸¹ fektette le a Legfelsőbb Bíróság, ekkor még csak a szövetségi bíróságokra vonatkoztatva. (Hiszen mind a negyedik, mind az ötödik alkotmány-kiegészítés inkorporációja csak jóval később történt meg.)⁸² A korábbi bírói gyakorlat meglehetősen ingadozó volt. 1886-ban⁸³ még alkotmányba ütközőnek minősítették a vádlott jogellenesen lefoglalt iratainak bizonyítékként történő felhasználását, majd 1904-ben⁸⁴ kimondták, hogy a hatalom tekintélye és az okszerűség („*weight of authority as well as reason*”) azt a common law-ban képviselt álláspontot támasztja alá, miszerint minden bizonyítékot – bármilyen forrásból származzék is – el kell fogadni.⁸⁵ A kizárási szabályt 1961-ben, a *Mapp v. Ohio* ügyben⁸⁶ terjesztették ki az államokra. *Clark* bíró így indokolta a Bíróság döntését:

„Since the Fourth Amendment’s right of privacy has been declared enforceable against the States through the Due Process Clause of the Fourteenth, it is enforceable against them by the same sanction of exclusion as it used against the Federal Government. (...) To hold otherwise is to grant the right but in reality to withhold its privilege and enjoyment. (...) [T]he purpose of the exclusionary rule ‘is to deter – to compel respect for the constitutional guaranty in the only effectively available way – by removing the incentive to disregard it.’”⁸⁷

A Mapp-ügyben született ítélet a fent említett *elretentés* (az alkotmány előírásainak megsértésétől) célja mellett még egy érvet tartalmaz a kizárási szabály létjogosultságának igazolására: ez pedig a *judicial integrity* (bírói teljesség, sértetlenség) elve, amely annak biztosítását szolgálja, hogy a bíróságok ne váljanak cinkosokká az alkotmányos jogok megsértésében azzal, hogy alkotmányellenesen szerzett bizonyítékokat fogadnak el.⁸⁸

A kizárási szabályt – főleg az utóbbi évtizedekben – sok támadás érte, elsősorban azok részéről, akik a Warren-bíróság által felkarolt, elsősorban a bűnözők jogaira és az eljárás törvényességére összpontosító *due process* modellel szemben a bűnüldözés hatékonyságát előtérbe helyező *crime control* elméletet képviselik.⁸⁹ Szerintük a szabály jelentősen lassítja a bírósági eljárás ténymegállapító szakaszát, ráadásul a bűnözők kiszabadulásával járó „költségeket” a társadalomnak kell megfizetnie.⁹⁰ Tulajdonképpen az a képtelen helyzet áll elő, hogy – *Cardozo* bíró szavaival élve – „a bűnöző szabadon távozzon, mert a rendőr hibázott”.⁹¹ Az exclusionary rule támogatói viszont arra mutatnak rá, hogy annak eltörlése még nagyobb ellenszenvet ébresztene a bírói intézményekkel szemben, hiszen igen nehéz igazolni azt a tényt, miszerint valakinek van ugyan egy bizonyos joga, de nincs a kezében hatékony eszköz annak megsértése esetén.⁹² A vitát a Legfelsőbb Bíróság úgy döntötte el, hogy megtartotta a kizárási szabályt, de szűkítette alkalmazási körét, azaz azokban az esetekben, amikor az elretentési célzat nem érvényesülne, engedélyezte a szabály mellőzését. (A bírói sértetlenség elve, úgy tűnik, feledésbe merült...⁹³)

„The exclusionary rule operates as a judicially created remedy designed to safeguard against future violations of Fourth Amendment rights through the general deterrent effect. As with any remedial device, the rule’s general application has been restricted to those instances where its remedial objectives are thought to be efficaciously served.”⁹⁴

Közvetlenül az elretentéssel kapcsolatos első kivétel a jóhiszeműség (*good faith exception*). Ha a rendőrtiszt nem tudta, vagy – az ésszerűséget is figyelembe véve – nem kellett tudnia, hogy tevékenysége alkotmányellenes, az így szerzett bizonyíték elfogadható. A fent említett *United States v. Leon*

ügyben például olyan házkutatási parancsot használtak fel, amiről később kiderült, hogy hamis. Az *Arizona v. Evans* ügyben pedig a vádlottat úgy tartóztatták le, hogy a járőrökci számítógépe „elfelejtette” jelezni, hogy a letartóztatási parancsot időközben visszavonták. A Legfelsőbb Bíróság mindkét esetben engedélyezte a jogellenesen szerzett bizonyítékok felhasználását, mivel a rendőrök jóhiszeműen, cselekményük jogszerűségében bízva jártak el.⁹⁵ A jogellenesen felvett vallomást nem lehet a vádlott ellen közvetlenül felhasználni a bűnösség megállapítása vagy a büntetés kiszabása céljából tartott tárgyaláson, de a Bíróság – az exclusionary rule alóli újabb kivételként – engedélyezte például *impeachment* (a vádlott szavahihe-tőségének megkérdőjelezése) céljára történő igénybevételét.⁹⁶ Fontos hangsúlyozni, hogy a vallomásnak – a korábbi *voluntariness* tesztnek megfelelően – ekkor is önkéntesnek kell lennie.

A *Walter v. United States* ügyben⁹⁷ a vádlott nemcsak a bűncselekmény (ez esetben kábítószer-árusítás) elkövetését tagadta, de azt állította, hogy sosem került kapcsolatba drogokkal. Az ügyész ekkor a vádlott otthonában két évvel azelőtt törvényellenesen lefoglalt kábítószerre hivatkozott a vallomás megbízhatatlanságának alátámasztására. A Bíróság szerint ez nem ütközik a tilos fa tilos gyümölcsének elvébe, mivel a vádlott anélkül is tagadhatta volna a bűncselekmény elkövetését, hogy további – saját magára nézve később terhelőnek minősülő – kijelentéseket tesz.⁹⁸ Egy másik ügyben a Bíróság úgy indokolta döntését, hogy alkotmányos jogának megsértése nem jogosítja fel a vádlottat a hamis tanúskodásra. Az őszinte tanúvallomás többet nyom a latba, mint az a feltételezett lehetőség („*speculative possibility*”), hogy a jogellenes bizonyíték felhasználása az Alkotmány megsértésére bátorítja a rendőröket.⁹⁹

Egy következő kivétel a szűkebb értelemben vett¹⁰⁰ tilos fa tilos gyümölcse elvvel (*exception for derivative evidence*) kapcsolatos. Az amerikai szakirodalom ez alatt azt érti, hogy nemcsak az alkotmányellenes módon megszerzett bizonyíték, hanem az abból fakadó bármilyen értesülés, újabb bizonyíték felhasználása is tilos.¹⁰¹ Ha azonban a jogellenes rendőri magatartás és a bizonyíték felfedezése közötti kapcsolat nem túl erős („*so attenuated as to dissipate the taint*”), vagy a vád bizonyítani tudja, hogy a származékos bizonyítéknak független forrása van, a bizonyítékot figyelembe lehet venni. Ugyanilyen megítélés alá esik az „elkerülhetetlen felfedezés” (*inevitable discovery*), amikor is az eset összes körülménye alapján nyilvánvaló, hogy a szóban forgó bizonyítékot előbb-utóbb törvényes eszközökkel is megszerezték volna. A szűk értelemben vett tilos fa tilos gyümölcse elv nem vonatkozik a Miranda-szabály megsértésével felvett vallomásból származó bizonyítékokra.¹⁰²

VI. Záró gondolatok

A korábbi ígéretemhez híven ehelyütt nem a tanulmány összefoglalását adom, hanem a dolgozatban vizsgált, ötödik alkotmánykiegészítésben foglalt privilégiumra épülő legfelsőbb bírósági joggyakorlat alapján a testület szerepére, és ítélezésének irányvonalaira kísérlek meg következtetéseket tenni.¹⁰³

A Legfelsőbb Bíróság mindenkori politikai elkötelezettsége erőteljesen tükröződik a szabadságjogokkal kapcsolatos ítéletekben: megfigyelhetünk egy konzervatív és egy liberális irányvonalat. A politológiában bevett kifejezéseknek a bírói jogértelmezést illetően azonban módosított tartalmat kell adnunk. A *bírói liberalizmus* egyet jelent a bírói aktivizmussal, mely irányzat a bírósági döntésekben a társadalmi megújulás fontos eszközét látja, míg a *bírói konzervativizmus* a bírói önmegtartóztatás, azaz a politikai küzdelmektől tartózkodó „jogászkodás” rokonszava. Különbséget szoktak még tenni *originalista* (az Alapító Atyák eredeti szándékát kutató) és *textualista* (az Alkotmány szövegét szó szerint követő) álláspont között.¹⁰⁴ Nem ér bennünket meglepetésként, hogy a szabadelvű bírák inkább voltak hajlamosak elrugaszkodni a szigorú szövegértelmezéstől, és könnyebben nyitottak a társadalmi változások irányába, mint a gyakran túl merev konzervatívok.¹⁰⁵

Hogy a Supreme Court ítélezésében éppen melyik irányzat kap nagyobb hangsúlyt, az nemcsak a politikai légkörtől függ (ne feledjük, hogy a testület tagjait az Egyesült Államok elnöke nevezi ki), de döntő mértékben befolyásolja egyes főbírák személyisége, buzgalma, öntudatossága is. Az *1950-60-as évek „szabadságjogi forradalmában”* például nem kis szerepet kapott *Black* főbíró, és a Bíróság elnöke, *Earl Warren*. A Bill of Rights büntetőeljárás-jogi tárgyú rendelkezéseit szinte kivétel nélkül ebben az időszakban inkorporálták (tették kötelezővé a tagállamok általi alkalmazását). Nem lehet elégszer hangsúlyozni ezen folyamat fontosságát, hiszen az Egyesült Államok ötvenegy igazságszolgáltatási rendszeréből ötvenet a tagállamok tesznek ki – a „maradék” egy a szövetségi jog.

A Warren-bíróság ezen kívül is jelentősen gazdagította a kiváltságok alkalmazási körét. A mérföldkőnek számító *Miranda v. Arizona* ügyben például kimondta, hogy a *self-incrimination clause* ezentúl az őrizet alatti kihallgatásra is vonatkozik, ezáltal bővült az *exclusionary rule* által kizárt bizonyítékok listája is. Kevésbé híres, ámde annál fontosabb szabályokkal pedig – mint például, hogy a vádlott hallgatásához az ügyész nem fűzhet rosszindulatú megjegyzéseket, vagy hogy a tanúságtételt akkor is meg lehet

tagadni, ha az nem büntetőjogi következményekre vezetne – tovább erősítette az ötödik alkotmány-kiegészítés védőpajzsát.

Az, hogy az Egyesült Államok Alkotmánya immáron több, mint kétszáz éve az amerikai jogi és hatalmi berendezkedés „bevehetetlen erődje”, elsősorban az Alapító Atyáknak köszönhető (akik elég bölcssek voltak ahhoz, hogy „eleget mondjanak, de ne sokat”),¹⁰⁶ másodsorban pedig a Legfelsőbb Bíróságnak, amely maradéktalanul megfelelt a *checks and balances* elv által megkívánt ellenőrző-egyensúlyozó szerepének, sőt, *John Marshall* ügyes „húzásával” túl is nőtt ezen. Ha nem is osztjuk *Hughes* főbíró véleményét – miszerint „az alkotmány azt jelenti, amit a bírák mondanak”¹⁰⁷ –, kétségtelen tény, hogy az alaptörvényt a bírósági értelmezés teszi „élővé”, amely egyszerre igyekszik fenntartani a jogfolytonosságot, és megfelelni a mindenkori társadalmi igényeknek.

Jegyzetek

- ¹ Sőt, Balla Antal az angol szabadságjogok gyökereit a germánok ősi, törzsrendszerbeli intézményeiben véli felfedezni. Balla Antal: *Az észak-amerikai Egyesült Államok tegnapi és ma.* Müller K. Budapest 1945. 28. o.
- ² Nagyné Szegvári Katalin: *Fejezetek az Amerikai Alkotmány történetéből.* HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest 2002. 53. o.
- ³ „It is not without significance that most of the provisions of the Bill of Rights are procedural. It is procedure that spells much of the difference between rule by law and rule by whim of caprice. Steadfast adherence to strict procedural safeguards is our main assurance that there will be equal justice under law.” *Joint Anti-Fascist Refugee Committee v. McGrath*, 341 U.S. 123 (1951) Idézi Rocco J. Tresolini: *American Constitutional Law.* Macmillan, New York 1965. 635-636. o.
- ⁴ Ellen Alderman – Caroline Kennedy: *A Nép nevében: az Amerikai Alkotmány kétszáz éve.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1993. 172-173. o.
- ⁵ Carter Pittman: *The Colonial and Constitutional History of the Privilege Against Self-Incrimination in America.* 21 Va. L. Rev. 763, Virginia Law Review Association 1935. http://www.rcarterpittman.org/essays/Bill_of_Rights/Privilege_Against_Self-Incrimination.html
- ⁶ John Henry Wigmore: *A Treatise on Anglo-American System of Evidence in Trials at Common Law.* Little, Brown & Co., Boston 1940. sec. 2250, 817. o.
- ⁷ *The Massachusetts Body of Liberties 1641, No. 45*
- ⁸ „A magistrate is bound to sift ye accused and by force of argument to draw him to an acknowledgement of ye truth; but he may not extract a confession, by any violent means, by any punishment inflicted or threatened to be inflicted, for so he may draw forth an acknowledgement of a crime from a fearful innocent; if guilty he shall be compelled to be his own accuser, when no other can, which is against ye rule of justice.” Idézi Pittman: i.m.
- ⁹ Észak-Karolina, Maryland, Pennsylvania, Virginia, 1776; Vermont, 1777; Massachusetts, 1780; New Hampshire, 1784. Bölöni Farkas Sándor: *Utazás Északamerikában.* Officina, Budapest 1943. 143. o.
- ¹⁰ Ezt nevezik az amerikai jogirodalomban self-incrimination clause-nak.
- ¹¹ A fejezethez az alább hivatkozottakon kívül lásd Cornell University Law School: *Congressional Research Service (CRS), Annotated Constitution. Fifth Amendment Rights of Persons. Self-Incrimination.* 1302-1321. o. A fejezetben hivatkozandó jogesetek bemutatását lásd ugyanitt.
- ¹² Alderman – Kennedy: i.m. 173. o.
- ¹³ „[T]he basic purposes that lie behind the privilege against self-incrimination do not relate to protecting the innocent from conviction, but rather to preserving the integrity of a judicial system in which even the guilty are not to be convicted unless the prosecution ‘shoulder the entire load’.” *Tehan v. United States ex rel. Shott*, 382 U.S. 406 (1966), 415. o.
- ¹⁴ William Burnham: *Introduction to the Law and Legal System of the United States.* West Group 2003. 277. o.
- ¹⁵ David S. Clark – Tugrul Ansary: *Introduction to the Law of the United States.* Kluwer Law International 2002. 73. o.
- ¹⁶ „The privilege afforded not only extends to answers that would in themselves support a conviction (...), but likewise embraces those which would furnish a link in the chain of evidence needed to prosecute. (...) To sustain the privilege, it need only be evident from

the implications of the question, in the setting in which it is asked, that a responsive answer to the question or an explanation of why it cannot be answered might be dangerous because injurious disclosure could result.” *Hoffman v. United States*, 341 U.S. 479 (1951), 486-487. o.

¹⁷ *Burnham*: i.m. 301. o.

¹⁸ *Griffin v. California*, 380 U.S. 609 (1965). Lásd Lloyd L. Weinreb: *Criminal Law. Cases, Comment, Questions*. Foundation Press, Westbury – New York 1993. 62. o.

¹⁹ *Carter v. Kentucky*, 450 U.S. 288 (1981)

²⁰ *United States v. White*, 322 U.S. 694 (1944)

²¹ *Allen v. Illinois*, 478 U.S. 364 (1986)

²² *Marchetti v. United States*, 390 U.S. 39 (1968)

²³ „[T]he Fifth Amendment does not independently proscribe the compelled production of every sort of incriminating evidence but applies only when the accused is compelled to make a testimonial communication that is incriminating.” *Fischer v. United States*, 425 U.S. 391 (1976), 408. o.

²⁴ *Schmerber v. California*, 384 U.S. 757 (1966)

²⁵ *South Dakota v. Neville*, 459 U.S. 553 (1983)

²⁶ *Saphiro v. United States*, 335 U.S. 1 (1948) 33. o.

²⁷ 274 U.S. 259

²⁸ *United States v. Kahriger*, 345 U.S. 22 (1953)

²⁹ *Albertson v. SACB*, 382 U.S. 70 (1965) 79. o.

³⁰ „First, petitioner (...) was not (...) obliged to keep and preserve records ‘of the same kind as he customarily kept’; he was required simply to provide information, unrelated to any records which he may have maintained, about his wagering activities. This requirement is not significantly different from a demand that he provide oral testimony. (...) Second, whatever ‘public aspects’ there were to the records at issue in *Saphiro*, there are none to the information demanded from *Marchetti*. The Government’s anxiety to obtain information known to a private individual does not (...) render that information public (...) Third, the requirements at issue in *Saphiro* were imposed in ‘an essentially non-criminal and regulatory area of inquiry’, while those here are directed to a ‘selective group inherently suspect of criminal activities’”. *Marchetti v. United States* 57. o.

³¹ 493 U.S. 549 (1990). Lásd bővebben: *Alderman – Kennedy*: i.m. 171-181. o.

³² *Burnham*: i.m. 301-302. o.

³³ *Counselman v. Hitchcock*, 142 U.S. 547 (1892)

³⁴ A „transactional immunity” tulajdonképpen teljes mentességet jelent, azaz a tanút a szóban forgó bűncselekmény miatt később akkor sem lehet vádolni, ha a vádat a vallomásán kívül más bizonyítékok (independent evidence) is alátámasztják. Ezzel szemben a „use immunity” esetében ez megengedett, csupán a vallomás, illetve az abból származó bizonyíték (derivative evidence) felhasználására nincs lehetőség.

³⁵ *Brown v. Walker*, 161 U.S. 591 (1896)

³⁶ *Walter F. Murphy*: *Congress and the Court*. University of Chicago Press, Chicago – London 1965. 82-83. o.

³⁷ „A state witness granted immunity from prosecution under state law may not be compelled to give testimony which may incriminate him under federal law unless such testimony and its fruits cannot be used in connection with a federal prosecution against him.” *Murphy v. Waterfront Comm’n*, 378 U.S. 52 (1964). 79. o.

³⁸ *Kastigar v. United States*, 453. o.

³⁹ „The constitution was ordained and established by the people of the United States for themselves, for their own government, and not for the government of the individual states. (...) These amendments contain no expression indicating any intention to apply them to

the state governments.” – mondta Marshall főbíró az 1833-as *Barron v. Mayor and City Council of Baltimore* ügyben (7 Pet. [32. U.S.] 243), mely egyben a Bill of Rights-cal kapcsolatos első legfelsőbb bírósági döntés volt. Ez alól a megállapítás alól kivétel a hetedik alkotmánykiegészítés, melyet kifejezetten az Egyesült Államok „bármely bíróságának” címezték. Lásd Kathleen M. Sullivan – Gerald Gunther: *Constitutional Law. Fifteenth Edition.* Foundation Press 2004. 446-448. o.

⁴⁰ Tresolini: i.m. 637. o.

⁴¹ Harlan főbíró szerint: „[The] first section of the [Fourteenth Amendment] was meant neither to incorporate, nor to be limited to, the specific guarantees of the first eight Amendments. (...) The great words of the (...) Fourteenth Amendment would have been an exceedingly peculiar way to say that ‘The rights heretofore guaranteed against federal intrusion by the first eight Amendments are henceforth guaranteed against state intrusion as well.’” Idézi Sullivan – Gunther: i.m. 477-479. o.

⁴² 211 U.S. 78 (1908)

⁴³ Azon elmélet, mely szerint a tizennegyedik alkotmánykiegészítés megalkotóinak az volt a célja, hogy a Bill of Rights összes rendelkezése a tagállamokat is kötelezze. Az irányzat állhatatos képviselője volt Black főbíró, aki terjedelmes különvéleményekben adott hangot nézetének, sőt bírói kinevezése előtt tanulmányt is írt a kikényszerített vallomások kérdésköréről. Lásd bővebben: Rosen: i.m. 129-175. o.

⁴⁴ Sullivan – Gunther: i.m. 468-469. o.

⁴⁵ 302 U.S. 319 (1937)

⁴⁶ Tresolini: i.m. 637. o.

⁴⁷ Clark – Ansay: i.m. 341. o.

⁴⁸ Kivéve a fegyverviselési jogot (2. cikk), a katonák beszállásolása elleni védelmet (3. cikk), a nagyesküdszék által történő vádemelés követelményét (5. cikk), az esküdszék által történő tárgyalás jogát polgári ügyekben (7. cikk) és a túlzott mértékű óvadék tilalmát (8. cikk). Lásd Burnham: i.m. 277. o.

⁴⁹ George P. Fletcher – Steve Sheppard: *American Law in a Global Context.* Oxford University Press, Oxford 2005. 260-261. és 272. o.

⁵⁰ Sullivan – Gunther: i.m. 467-468. o.

⁵¹ 309 U.S. 227 (1940)

⁵² Tresolini: i.m. 682-685. o.

⁵³ *Malloy v. Hogan*, 378 U.S. 1

⁵⁴ Lásd *Wilson v. United States*, 149 U.S. 60 (1893)

⁵⁵ Tresolini: i.m. 647-655. o.

⁵⁶ „This decision reasserts a constitutional theory spelled out in [Twining], that this Court is endowed by the Constitution with boundless power under ‘natural law’ periodically to expand and contract constitutional standards to conform to the Court’s conception of what at a particular time constitutes ‘civilized decency’ and ‘fundamental liberty and justice’. (...) The natural-law-due-process formula (...) has been used in the past, and can be used in the future, to license this Court (...) to roam at large in the broad expanses of policy and morals and to trespass, all too freely, on the legislative domain of the States as well as the Federal Government.” Idézi Sullivan – Gunther: i.m. 470-471. o.

⁵⁷ 384. U.S. 436 (1966)

⁵⁸ Clark – Ansay: i.m. 356. o.

⁵⁹ „[While a] voluntary confession of guilt is among the most effectual proofs in the law, from the very nature of such evidence it must be subjected to careful scrutiny and received with great caution. (...) The presumption upon which weight is given to such evidence, namely, that one who is innocent will not imperil his safety or prejudice his interests by an untrue statement, ceases when the confession appears to have been made (...) because of a

threat or promise (...), which (...) deprives him of that freedom of will or self-control essential to make his confession voluntary within the meaning of the law.” Hopt v. Utah, 110. U. S. 574, 584-585. o.

⁶⁰ Bram v. United States, 168 U.S. 532

⁶¹ Cornell University Law School: i.m. 1321-1322. o.

⁶² Clark – Ansay: i.m. 356. o.

⁶³ Lawrence M. Friedman: Law in America. New York, 2004. 146. o. Az ítélet pontos szövege így fogalmaz: „Prior to any questioning, the person must be warned that he has a right to remain silent, that any statement he does make may be used as evidence against him, and that he has a right to the presence of an attorney, either retained or appointed.” Miranda v. Arizona 444-445. o.

⁶⁴ „The aim of the rule that a confession is inadmissible unless it was voluntary made is to exclude false evidence. (...) The aim of the requirement of due process is not to exclude presumptively false evidence, but to prevent fundamental unfairness in the use of evidence, whether true or false.” Lisenba v. California, 314 U.S. 219 (1941) Lásd Cornell University Law School: i.m. 1328. o.

⁶⁵ Idézi Alderman – Kennedy: i.m. 174. o.

⁶⁶ Michael G. Trachtman: The Supremes’ Greatest Hits. New York, 2006. 54-57. o.

⁶⁷ Dickerson v. United States, 530 U.S. 428. Lásd: Clark – Ansay: i.m. 357. o.

⁶⁸ A Miranda ítéletben foglaltak szerint a Miranda-figyelmeztetést az őrizetbe vett vagy egyébként szabadságától megfosztott személynek a bűnüldöző szervek általi kihallgatása előtt kell alkalmazni: „[Miranda applies to] questioning initiated by law enforcement officers after a person has been taken into custody or otherwise deprived of his freedom of action in any significant way.” Miranda v. Arizona, 444. o.

⁶⁹ Clark – Ansay: i.m. 357. o.

⁷⁰ „We conclude that the Miranda safeguards come into play whenever a person in custody is subjected to either express questioning or its functional equivalent. (...) the term ‘interrogation’ under Miranda refers not only to express questioning, but also to any words or actions on the part of the police (...) that the police should know are reasonably likely to elicit an incriminating response from the suspect.” Rhode Island v. Innis, 446 U.S. 291, 300-301. o.

⁷¹ Cornell University Law School: i.m. 1333-1335. o.

⁷² Estelle v. Smith, 451. U.S. 454 (1981). Lásd Cornell University Law School: i.m. 1335. o

⁷³ Miranda v. Arizona, 469-473. o.

⁷⁴ Burnham: i.m. 291-292. o.

⁷⁵ A fejezethez az alább hivatkozottakon kívül lásd: Burnham: i.m. 292-293. o.

⁷⁶ Rehnquist főbíró elismerte, hogy a kivétel csökkenti a szabály világosságát („lessen the desirable clarity of the rule”), ugyanakkor kifejezte reményét, hogy a zavar nem lesz túl nagy: „We think that police officers can and will distinguish almost instinctively between questions necessary to secure their own safety or the safety of the public and questions designed solely to elicit testimonial evidence from a suspect.” New York v. Quarles, 467 U.S. 649 (1984), 658-659. o.

⁷⁷ 469 U.S. 292 (1990)

⁷⁸ A common law a bűncselekményeket két csoportra (felonies és misdemeanors) osztja, melyek körülbelül a magyar büntetőjog büntett-vétség fogalmainak felelnek meg. A legtöbb amerikai állam igazságszolgáltatási rendszerében a misdemeanor kevesebb, mint egy év szabadságvesztéssel büntethető, míg felony esetén kiszabható halálbüntetés is. Lásd Lloyd Bonfield: American Law and the American Legal System. Thomson – West 2006. 229. o.

- ⁷⁹ „A person subjected to custodial interrogation is entitled to the benefit of the procedural safeguards enunciated in *Miranda*, regardless of the nature or severity of the offense of which he is suspected or for which he was arrested.” *Berkemer v. McCarty*, 468 U. S. 420 (1984). Idézi Cornell University Law School: i.m. 1339-1340. o.
- ⁸⁰ *Bonfield*: i.m. 261-271. o. A kihallgatás jogszerűségének vizsgálata nélkül ki kell zárni a bizonyítékok köréből az olyan vallomást, amelyet – a letartóztatástól számítva – „szükségtelen késedelemmel” (unnecessary delay) vettek fel (*McNabb – Mallory doctrine*). Lásd *Murphy*: i.m. 108-109. o.
- ⁸¹ „Conviction by means of unlawful seizures and enforced confessions (...) should find no sanction in the judgements of the courts.” *Weeks v. United States*, 232 U.S. 383, 392. o. Idézi *Archibald Cox: The Court and the Constitution*. Houghton Mifflin Company, Boston 1987
- ⁸² Az 1949-es *Wolf v. Colorado* ügyben a Legfelsőbb Bíróság kifejezetten ki is mondta: „[I]n a prosecution in a State court for a State crime the Fourteenth Amendment does not forbid the admission of evidence obtained by an unreasonable search and seizure.” Lásd *Fletcher – Sheppard*: i.m. 265-266. o.
- ⁸³ *Boyd v. United States*, 116 U.S. 616
- ⁸⁴ *Adams v. New York*, 192 U.S. 585
- ⁸⁵ *Burnham*: i.m. 294-295. o.
- ⁸⁶ 367 U.S. 643. Részletes elemzését lásd *Cox*: i.m. 235-238. o.
- ⁸⁷ Idézi *Fletcher – Sheppard*: i.m. 266-267. o. Harlan bíró különvéleményében az állami és szövetségi hatáskörök közötti megfelelő egyensúly fenntartásának fontosságát hangsúlyozta, valamint rámutatott, hogy a Bíróság akkor tud tiszteletet ébreszteni az alkotmányos jogok iránt, ha maga is tiszteletben tartja az Alkotmány által megszabott határokat. *Fletcher – Sheppard*: i.m. 270-271. o.
- ⁸⁸ *Burnham*: i.m. 295. o.
- ⁸⁹ A bűnüldözés irányvonalát a mai napig meghatározza a két elmélet küzdelme, bár a legújabb fejlemények egyértelműen a crime control modell fokozatos erősödése felé mutatnak. Utóbbi szemléletet támogatja a jelenlegi, konzervatív többségű Legfelsőbb Bíróság is. Lásd bővebben *Clark – Ansay*: i.m. 342-344. o.
- ⁹⁰ Az aggodalmaskodók megnyugtatóra szolgálhat az a – Legfelsőbb Bíróság által is idézett – tanulmány, mely szerint a kizárási szabálynak köszönhetően felmentett vádlottak aránya 0,6 és 2,35% között mozog, bár ez a hányad kábítószer-ügyekben elérheti a 7-8%-ot. *United States v. Leon*, 468 U.S. 897 (1984), 907. o.
- ⁹¹ „The criminal is to go free because the constable has blundered.” Idézi *Cox*: i.m. 237. o. A Bíróság szerint néhány esetben valóban ez lesz az eredmény, de a bűnelkövetőt maga a jog „szabadítja ki”. Semmi sem tudja gyorsabban lerombolni egy kormányzat tekintélyét, mint az, hogy saját törvényeit nem tartja be. A Bíróság ezen gondolat alátámasztására Brandeis főbíró különvéleményét idézte 1928-ból (*Olmstead v. United States*, 277 U.S. 438): „Our Government is the potent, the omnipresent teacher. For good or for ill, it teaches the whole people by its example. (...) If the Government becomes a lawbreaker, it breeds contempt for law; it invites every man to become a law unto himself; it invites anarchy.” Idézi *Fletcher – Sheppard*: i.m. 267. o.
- ⁹² *Burnham*: i.m. 295. o. *Clark – Ansay*: 350. o.
- ⁹³ Az elrettentési célzat mint az exclusionary rule egyedüli jogalapja különösen akkor vet fel nehézségeket, ha figyelembe vesszük, hogy a Bíróság bizonyos esetekben engedélyezte a szabály visszaható hatályú alkalmazását. Vitatható a meggyőző ereje a Bíróság indoklásának, mely szerint a szabály csak akkor alkalmazható kizárólag a jövőre nézve (prospective overruling), ha az ítélet nem a tárgyalás tisztességes lefolytatásával (fairness of the trial), hanem a vádlott emberi méltóságával (dignitary rights) volt kapcsolatos,

melyet az eljárás tisztességes voltától függetlenül sértettek meg. Lásd Fletcher – Shepard: i.m. 272-274. o.

⁹⁴ Arizona v. Evans, 514 U.S. 1 (1995). Idézi Burnham: i.m. 295. o.

⁹⁵ Burnham: i.m. 295-296. o.

⁹⁶ A jogellenesen szerzett bizonyíték felhasználható továbbá az adóügyi eljárásban, a kiutasítási tárgyaláson, az előkészítő tárgyaláson (preliminary hearing), a feltételes szabadságra bocsátás visszavonására és az óvadék meghatározására irányuló eljárásban. Lásd Burnham: i.m. 297. o.

⁹⁷ 347 U.S. 62 (1954)

⁹⁸ Cornell University Law School: i.m. 1338-1339. o.

⁹⁹ Harris v. New York, 401 U.S. 222 (1971). Lásd Burnham: i.m. 296. o.

¹⁰⁰ Tágabb értelemben a tilos fa tilos gyümölcse elv magát a kizárási szabályt jelenti, tehát az alkotmányértő módon szerzett bizonyítékok figyelmen kívül hagyásának kötelezettségét.

¹⁰¹ Burnham: i.m. 296. o.

¹⁰² Az 1974-es Michigan v. Tucker (417 U.S. 433) ügyben a Miranda-szabály megsértésével lefolytatott kihallgatáson a vádlott szemtanúk neveit adta meg, akik később tanúskodtak ellene a tárgyaláson. A Legfelsőbb Bíróság a vádlott vallomását igen, de a tanúvallomást nem nyilvánította alkotmányellenesnek. Lásd Burnham: i.m. 297. o.

¹⁰³ Megjegyzem, hogy következtetéseim alapjául a XXVIII. OTDK-n bemutatott „A kegyetlen és szokatlan büntetések tilalma az Amerikai Egyesült Államok bírói gyakorlatában” c. tanulmányom is szolgál.

¹⁰⁴ Heffernan nem e két irányzat, hanem originalizmus és historicizmus (történeti szemlélet) között különböztet. Lásd William C. Heffernan: Constitutional Historicism: An Examination of the Eighth Amendment Evolving Standards of Decency Test. 54 Am. U.L. Rev. (American University Law Review, 2005) 1355

¹⁰⁵ Bár kifejezetten nem került kimondásra, de tartalmában a büntetőeljárással kapcsolatos alkotmány-kiegészítések értelmezése során is érvényesült a tisztesség fejlődő követelménye (evolving standards of decency) elv, melyet a Legfelsőbb Bíróság a kegyetlen és szokatlan büntetések megítélése során fejlesztett ki. Lásd Nagy Noémi: The judgement of the constitutionality of capital punishment in the practice of the Supreme Court of the United States. In: Recht ohne Grenzen. (Szerk.: Herger – Korsósnné Delacasse – Steppan – Szekeres: Festschrift zum 15. Jubileum der Zusammenarbeit der Grazer und Pécsi Rechtshistoriker. A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének Kiadványai 10. sz. Pécs 2007. 131-137. o.

¹⁰⁶ Cox: i.m. 377-378. o.

¹⁰⁷ Idézi Cox: i.m. 375. o.